

A „GELLÉRTHEGYI PARADICSOM” - A BUDAI ARBORÉTUM FELSŐ KERTJÉNEK ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE A II. VILÁGHÁBORÚIG

THE BUILDING HISTORY OF THE UPPER GARDEN OF THE 'BUDAI ARBORETUM' UNTIL WORLD WAR II

SZERZŐK: CSEPELY-KNORR LUCA,
SÁROSPATAKI MÁTÉ

LEKTOR:
FATSAR KRISTÓF

A BUDAPESTI Corvinus Egyetem Budai Arborétuma azon kevés közkert közé tartozik, amely egyszerre élvez természetvédelmi és műemléki védettséget is (1. kép). Maga az elnevezés a természetvédelmi területté nyilvánítás óta (1975) használatos, műemléki védettséget 2005-ben kapott.¹ A kertet több mint száz évvel ezelőtt egyszerre oktatási és tudományos tevékenységet szolgáló arborétumként tervezték meg, ezeket a funkcióit sajnos napjainkra egyre kevésbé képes betölteni, ezért felújítása, feladatainak és céljainak újragondolása egyre időszerűbb. Jelen kutatás a felső arborétum építéstörténetével foglalkozik. A kutatás alapjául korabeli újságokban megjelent cikkek és képek mellett Budapest Főváros Levéltárának tervanyaga, valamint az Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár

archív adatai szolgáltak.² Ezek mellett feldolgoztuk az arborétummal, valamint az iskola történetével foglalkozó eddig megjelent – a források ismeretében kiegészítésre szoruló – szakirodalmakat is. Ezáltal lehetővé vált a kert történetének árnyaltabb, részletesebb feldolgozása.

AZ ISKOLA JOGELŐD INTÉZMÉNYEI, ÉS A GELLÉRTHEGYI TELEP TÖRTÉNETE A KERTÉSZETI TANINTÉZET MEGALAPÍTÁSA ELŐTT (1860-1878)

Mielőtt a Budai Arborétum építéstörténetével foglalkoznánk, érdemes röviden az iskola történetét is áttekinteni, valamint a terület korábbi állapotára is kitérni. Csoma Zsigmond tanulmányában részletezi, hogy a XIX. század második

felében a kertészet kiemelkedő jelentőséggel bírt. Meglátása szerint ennek oka abban is kereshető, hogy az 1848-49-es szabadságharc után az abban résztvevők a kert munkákba visszavonultan találták meg a megnyugvást.³ Ugyanezt támasztja alá egy kortársnak tekinthető, forrás értékű dokumentum is, mely 1885-ben jelent meg.⁴ Valószínűleg ennek a visszavonulásnak is köszönhető 1850-ben az Országos Magyar Gazdasági Egyesület megalapítása, ami Lukácsy Sándor nevéhez köthető. 1856-ban Havas József tett javaslatot az Egyesület ülésén egy vincelléreket, pincemestereket és kertészeket képző tanintézet felállítására.⁵ Az iskola megnyitására anyagi okokból csak 1859-ben kerül sor, ekkor Ferenc József adományának hatására⁶ a magyar nemesség is jelentős összeggel támogatta

1. Schmidt Gábor- Hámori Zoltán: A Budai Arborétum története. In: Zalainé dr. Kovács Éva, et al. (szerk.): 150 év a kertészettudományi, élelmiszertudományi és tájépítészeti oktatás szolgálatában. Budapest, 2003. 141.; 14/2005. (IV. 5.) NKÖM rendelet egyes ingatlanok műemlékké, valamint műemléki jelentőségű területté nyilvánításáról, illetőleg műemléki védettségének megszüntetéséről. 9.§ (1)-(4) bekezdés
2. Ezúton is köszönjük Osváth Zsolt levéltárnak az Entz a levéltár anyagának kutatásában nyújtott segítségét.
3. Csoma Zsigmond: A kertészet jelentősége és sajátossága Magyarországon a 19. század második felében. In: Zalainé dr. Kovács Éva, et al. (szerk.): 150 év a kertészettudományi, élelmiszertudományi és tájépítészeti oktatás szolgálatában. Budapest, 2003. 13-18.
4. „Nemzetünk nagyjai - nem találván maguknak nyilvános szereplésre lehetőséget - az 1850-es években országos magyar gazdasági egyesületbe

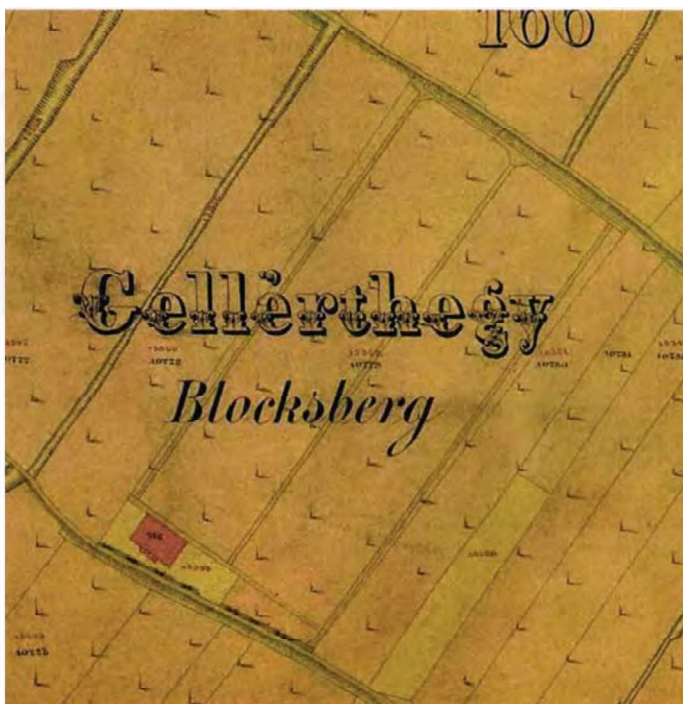
- tömörültek" Molnár István (szerk.): A Budapesti M. Kir. Vinczellérképezde évkönyve. Budapest, 1885. 3.
5. Molnár István (szerk.): A Budapesti M. Kir. Vinczellérképezde évkönyve. Budapest, 1885. 3.
6. „Ő cs. és királyi Felsője tudomást nyervén az egyesület ezen időszertü szándékáról, nagyban elősegíteni kezdte az ügy haladását, midőn az intézet építésére 10.000 forintot tételtt folyóvá s így az intézeti építkezés megkezdését lehetővé tette". Molnár István (szerk.): A Budapesti M. Kir. Vinczellérképezde évkönyve. Budapest, 1885. 4.

1.a kép: A terület jelenlegi állapota ortofotón / Ortho picture of the present state of the area (GOOGLE EARTH)

1.b kép: Budapest székesfőváros egész területének iskolai falitérképe, 1:15 000, 1901 Archiv térkép / Archive map CHOLNOKV JENŐ, KOGUTOWICZ MANÓ – KOGUTOWICZ ÉS TÁRSA MAGYAR FÖLDRAJZI INTÉZET

az iskolát, melynek igazgatója 1860-ban Dr. Entz Ferenc lett. Ő korábban a mai Keleti pályaudvar melletti területen létesítette Pest legnagyobb haszonkertészetét, és mellette a Haszonkertészeket képző Gyakorlati Tanintézetet.⁷

1860. június 2-án nyílt meg az Országos Magyar Gazdasági Egyesület támogatásával a Vinczellér- és Kertész-képző Gyakorlati Tanintézet, részben már a mai arborétum helyén, a Gellérthegy déli lejtőjén, részben a lágymányosi telepen. A terület korábban szőlőföldekkel borított, beépítetlen városrész volt. Ráde Károly egy, az iskola történetét is bemutató cikkében faiskolát említi a Tanintézet helyén.⁸ Két 1870-es évekből származó térképlapon is látható a telek, mely jóval kisebb a későbbinél. Az 1876-os kataszteri térképen a tulajdonos Gazdasági Egyesület neve szerepel, de iskolaként nem jelzik (2. kép).⁹

Az imént bemutatott kataszteri térképeken jól látszik az első itt álló épület elhelyezkedése, melyről képi ábrázolás is fennmaradt (3. kép).¹⁰ Terveit 1860 körül Knabe Ignác készítette. Az épület földszintes, alapincézett. Az utca felőli, lejtőirányú homlokzata hét tengelyes. A középtengelyben elhelyezett bejárathoz a homlokzati síkokhoz szerkesztett, két irányból érkező osztatlan

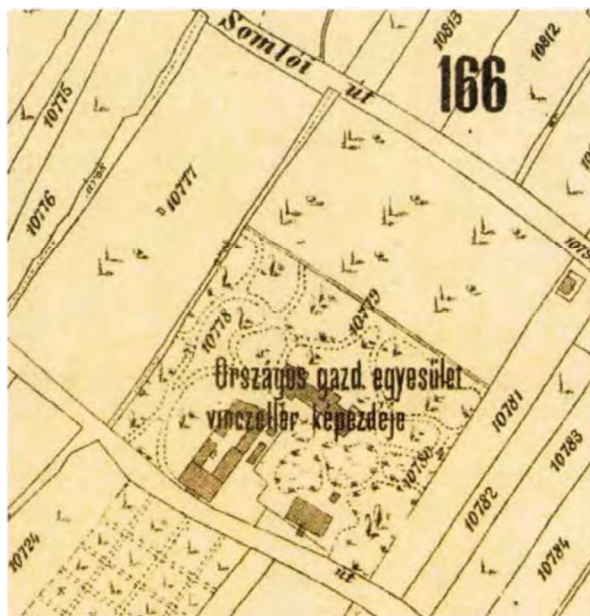
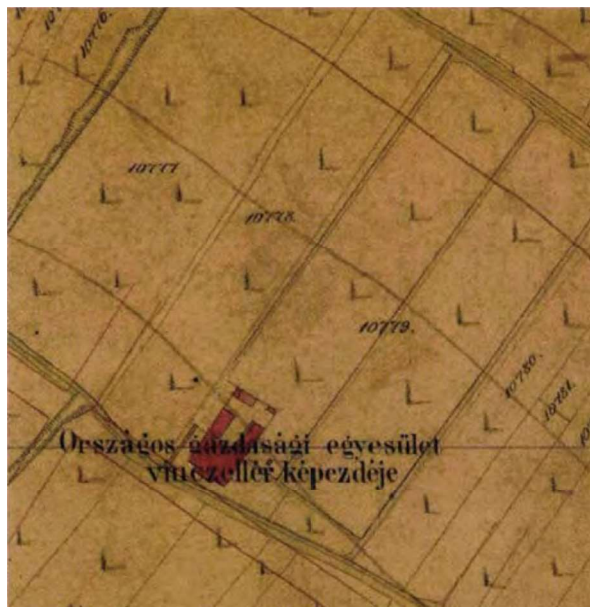
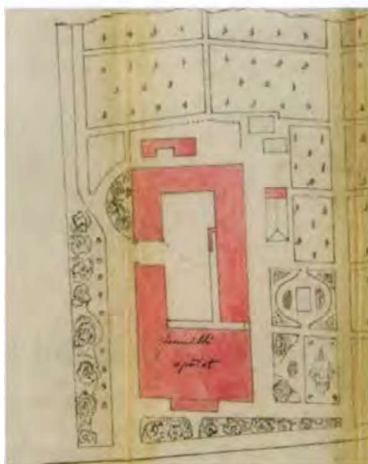
egyenes lépcsőkarok vezetnek. A bejárat előépítményt négy filigrán oszlopon kialakított alacsony magasságú timpanonos tetőszerkezet fedi. Szinte biztos, hogy öntöttvas szerkezet, mert hiányzik a fa szerkezetekre jellemző merevítés. Az előépítmény középtengelyében a főhomlokzaton a lépcső alatt ajtó nyílik, mely az alagsorba vezet. A középtengelyben elhelyezett főbejárat mellett a vakolt homlokzatot szimmetrikusan három-három alacsony boltövé, látszó téglaszemöldökű ablak tagolja, amelyek meghatározzák az épület jellegét. Az utcával párhuzamos nyeregtető oromfalak között kialakított. Az oromzatos oldalhomlokzatok szimmetrikusak, három, a főhomlokzathoz hasonló ablaktengellyel. A vakolat architektúra hangsúlyozza az oromzat és az épület tömbjének határát. Az épület gazdasági jellegére utalnak az építészeti megoldások, mind az egyszerű anyaghasználat, mind a kialakítás. Előképként valószínűleg a XIX. század első felének építészete, és a tradicionális szőlőtermesztő vidékek klasszicizáló építészeti hagyományai tekinthetők. Az épület bővített illetve átépített formában a mai 'E' épület részeként áll. A bővítésekre először az 1878-as kataszteri térkép alapján következtethetünk, itt már látszik, hogy a két

évvél korábbi helyszínrajzzal ellentétben az addig bővített téglalaprajzú épület a két hátsó szárny hozzáépítésével U alakúvá alakult (4. kép). A későbbi engedélyezési tervek alapján következtethetünk arra, hogy noha a telek jelentős része szőlőművelésre alkalmas terület volt, az épület közvetlen környezete díszkerti kialakítást kapott (5. kép).¹¹

A KERTÉSZETI TANINTÉZET ÉS KERTJÉNEK KIALAKÍTÁSA, TÖRTÉNETE AZ I. VILÁGHÁBORÚIG

1878-ban a nehéz gazdasági viszonyok miatt az iskola eladta a lágymányosi telepet, ettől kezdve már csak a mai felső és az alsó arborétum egy részén elhelyezkedő felső és alsó telepen működött tovább. 1881-ben az OMGE kénytelen volt megválni az iskolától, amely így állami tulajdonba került.¹² A főfelügyeletet Kemény Gábor miniszter irányításával a földművelés-, ipar- és kereskedelmi minisztérium látta el. Az iskola már ekkor külföldön is elismert intézmény volt.¹³ 1876-ban Entz Ferenc nyugdíjba vonulása után Rudinai Molnár István lett az iskola vezetője, akit gróf Bethlen András földművelésügyi miniszter 1892-ben kért fel, hogy az addig Vinczellérképezdeként

működő iskola átszervezésével hozzá létre a Magyar Királyi Kertészeti Tanintézetet. Bethlennek köszönhető, hogy az akkor az országban működő öt iskola közül éppen a budaira esett a választás, bár ebben jelentős szerepet játszott a filoxeravész is.⁷ Az alsóbb és felsőbb szintű képzés megindítása mellett elsődleges cél volt egy pomológiai intézet felállítása. Az iskola megnyitása előtt a Vinczellérképezde telke mellett több másik telket is megvásároltak, összesen 4 kataszteri hold területtel egészítve ki azt (4. és 6. kép).⁸ A korabeli térképeken látható, hogy az addig két helyrajzi számon szereplő területet a továbbiakban egy helyrajzi számon tartották nyilván.¹⁰ Már ekkor szerepelt a folyóiratokban az az elképzelés, hogy „az épületek mögött – tehát a felső kertrészben – az angol

7. Molnár István (szerk.): *A Budapesti M. Kir. Vinczellérképezde évkönyve*. Budapest, 1885. 4., Geday Gusztáv: *Az iskola-alapító dr Entz Ferenc élete és munkássága (1805–1877)* In: Zalainé dr Kovács Éva et al. (szerk.): *150 év a kertészettudományi, élelmiszertudományi és tájépítészeti oktatás szolgálatában*. Budapest, 2003. 19.
8. Ráde Károly: *Ötven évvel ezelőtt. Kertészeti Szemle*. 1943. 67–70. 67.
9. Buda nagyméretű kataszteri térképsorozata • 1873. BFL XV.16.a.201/9 (1–40), Buda kataszteri jellegű térképe • 1876, BFL XV.16.a.201/18 (1–4)
10. *Vasárnapi Újság*. 1879. 640.
11. Budapest méter rendszerben készült kataszteri jellegű térképsorozata 1878. BFL XV.16.e.251/23 (1–58, hiányos); Budapest Főváros Levéltára XV.17. d. 329. 5094. 4f
12. Csoma Zsigmond: *A Vinczellér és Kertészképző Gyakorlati Tanintézetéről a Magyar Királyi Kertészeti Tanintézetig*. 1860–1894. In: Zalainé dr Kovács Éva et al. (szerk.): *150 év a kertészettudományi,*

élelmiszertudományi és tájépítészeti oktatás szolgálatában. Budapest, 2003. 32.
13. Molnár István (szerk.): *A Budapesti M. Kir. Vinczellérképezde évkönyve*. Budapest, 1885. 4.
14. Szögi László (szerk.): *100 éve nyílt meg a Budapesti Magyar Királyi Kertészeti Tanintézet*. Budapest, 1995. 9.
15. *Kertészeti Tanintézet. Gyümölcskertész*. 1892. 15; *Magyar királyi kertészeti Tanintézet. Kertészeti Lapok*. 1893. 271.; Probockai Endre dr: *Adatok a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem 100 éves Arborétumának történetéhez*. In: *Publicationes Universitatis Horticulturae Industriae Alimentariae*. Budapest, 1994. 2.
16. Az eleinte 10779, valamint 10778 hrsz. telkek helyett az 1895-ös térképleapon már csak az előbbi szerepel. Budapest méter rendszerben készült kataszteri jellegű térképsorozata • 1878. BFL XV.16.e.251/23 (1–58, hiányos); Budapest közigazgatási térképsorozata • 1895. BFL XV.16.e.251/38 (1–74)

2. kép: Az OMGE épülete a kataszteri térképeken / The OMGE's building on the cadastral maps (BUDA NAGYMÉRETŰ KATASZTERI TÉRKÉPSOROZATA • 1873. BFL XV.16.a.201/9, BUDA KATASZTERI JELLEGŰ TÉRKÉPE • 1876, BFL XV.16.a.201/18)

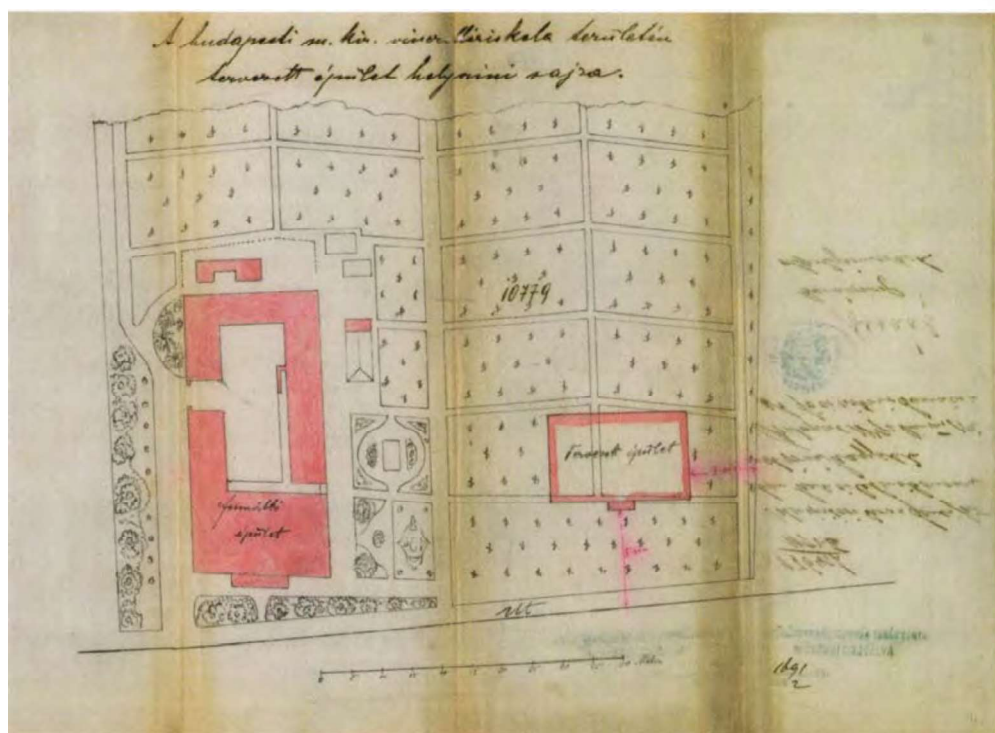
3. kép: Az első épület a Gellérthegyen / The first building on Gellért Hill (VASÁRNAPI ÚJSÁG. 1879. 640. o.)

4. kép: A bővített iskolaépület és a bővítetlen telekhatárok a kataszteri térképeken / The extended school building and its plot before the enlargement on the cadastral maps (BUDAPEST MÉTER RENDSZERBEN KÉSZÜLT KATASZTERI JELLEGŰ TÉRKÉPSOROZATA • 1878. BFL XV.16.e.251/23)

5. kép: Az 'U' alakúvá bővített épület és környezete / The U-shaped extension and its surroundings (A MAI 'D' ÉPÜLET HELYÉN ÁLLÓ ÉPÜLET ENGEDÉLYEZÉSI TERVÉNEK HELYSZÍNRAJZA (RÉSZLET) .BFL XV.17. d. 329. 5094. 4f)

6. kép: A bővítés utáni telekhatárok, a Tanintézet megnyitásának időszakában / The plot after the enlargement in the period of the opening of the Gardening School (BUDAPEST KÖZIGAZGATÁSI TÉRKÉPSOROZATA • 1895. BFL XV.16.e.251/28)

park módjára tervezett, systematikusan elhelyezendő arboretum fogja elfoglalni, az épületek közvetlen környezete pedig díszkertészeti célokra fog felhasználtatni", míg az alsó arboretum területén az üvegházak elhelyezését tervezték.⁷⁷

1892-ben két épület engedélyezéséhez nyújtottak be terveket a Budapesti Közmunkák Tanácsának Műszaki Osztályához, mindkettőt Molnár István aláírásával (7-8. kép).⁷⁸ A felső arboretum teljes területe nem, de a 'Díztér' kialakítása – mely ebben a formában soha nem készült el – először ezeken a terveken látszik. Ilyen formában azonban soha nem készült el. Az az alapvető elképzelés, hogy az arboretum oldott, tájképi jellegű kialakítása mellett, az épületek által U alakban körbevett kertészben díszes, feszes, historizáló, tengelyesen szerkesztett elrendezés alakuljon ki, már ezeken a terveken látható. Ez a terület története folyamán végig jellemző maradt. Szintén itt látható először az a meghatározó szerkezeti elgondolás, hogy az épületek környezete parkszerűen

kialakított, míg a terület legmeredekebb, északi részén a szőlőtermesztésre szolgáló területek maradjanak. Az A Kert című folyóirat beszámolója szerint az épületek 1893-ban már készen voltak, és ekkor zajlott az üvegházak építése.⁷⁹

Gróf Bethlen András 1893 nyarán Friedrich Kunert potsdami udvari főkertész ajánlására kérte fel az akkor a csehországi Bělhradban főkertészként működő Karl August Rädet a tanintézet főkertészi posztjára.⁸⁰ Råde az év szeptember 1-től vállalta el a megbízatást, és ettől kezdve a Budai Arboretum kialakítása szorosan összekapcsolódott a német kertész nevével, aki az akkori legkorszerűbb szakkönyveket alkalmazva alakította ki az arboretum koncepcióját. A kert nemzetközileg is elismert volt mint oktató- és kutatóhely egyaránt. Az Arboretum és a Díztér tervezése és építése 1893 őszén és 1894 tavaszán zajlott, Råde vezetésével, 14 hektáros területen. Az iskola 1894-ben nyílt meg, Angyal Dezső igazgatói irányítása

alatt. Az intézet programját Molnár István dolgozta ki, melyben három képzési irányt határoztak meg: a természetisít, a tartósítást és a környezetalakítást.⁸¹ A képzési terv kialakításánál felmerült, hogy a német, a belga, vagy a versailles-ihoz hasonló francia rendszert kövessek-e. A főkertész leírása szerint végül a német rendszert választották.⁸²

Az arboretum kialakítását Råde több közleményben is bemutatta. 1899-ben az A kert, és a Kertészeti Lapok című folyóiratban is publikálta, tervével és saját fényképeivel illusztrálva (9. kép).⁸³ A felső kert alapvető felépítése, szerkezete Råde elképzelései szerint valósult meg, és ezt a struktúrát egészen napjainkig magán viseli. A park három jellegzetes részre osztható. Amint az már az első engedélyezési terveken is látszik, az épületek közötti U alakú terület a 'Díztér' kialakítása hangsúlyosabb, a korszak kertépítészetében is megvalósuló stílusváltozások itt követhetőek jobban nyomon. E mögött

7. kép: A mai 'D' épület helyén álló épület engedélyezési tervének helyszínrajza / The site plan of the building that used to be on the site of today's building 'D' according to the building permission documentation (BFL XV. 17. D. 329. 5094. 4F)

8. kép: A mai 'F' épület engedélyezési helyszínrajza / Site plan of today's building 'F' according to building permission documentation (BFL XV. 17. D. 329. 5094. 6F)

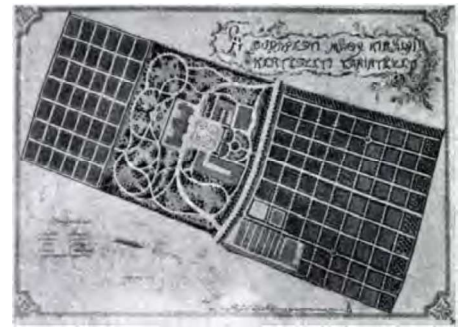
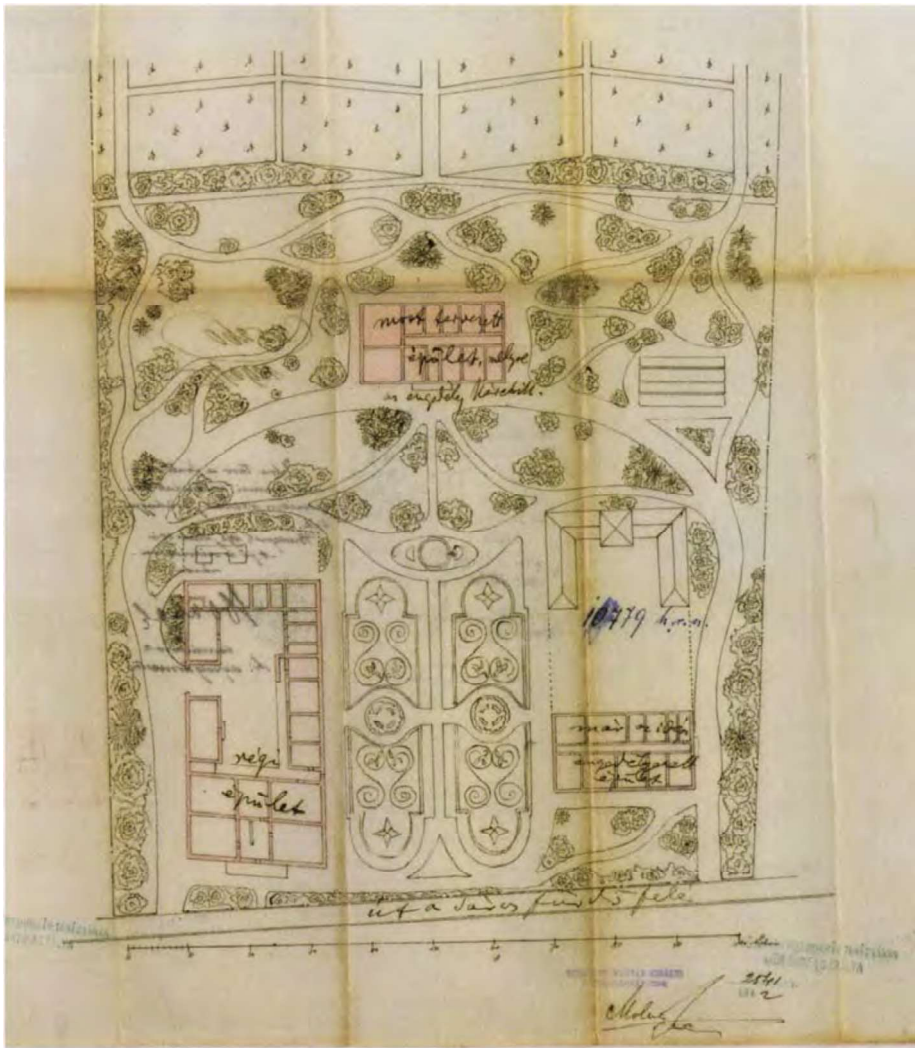
9. kép: Råde Károly lerve, 1893 / Garden Plan of Károly Råde from 1893 (RÁDE KÁROLY: A BUDAPESTI MAGYAR KIR. KERTÉSZETI

TANINTÉZET. IN: KERTÉSZETI LAPOK. 1902. 94-100. 95. o.)

10. kép: A felső kert hátsó kapuja és a sziklakert – a kép középső részén / The gate and the rockery of the upper garden – in the middle of the picture (ENTZ FERENC KÖNYVTÁR ÉS LEVÉLTÁR; FÉNYKÉPGYŰJTEMÉNY. L. SZ.: 4089.)

11. kép: 1899-ben közölt sziklakerti fotó / Picture of the rockery published in 1899 (RÁDE KÁROLY: A BUDAPESTI MAGYAR KIR. KERTÉSZETI TANINTÉZET. IN: A KERT. 1899. 17-20. 18. o.)

készült el az 'angol park módjára'²⁴ kialakított arborétum, míg a terület legfelső, északi része a szőlőtermesztés funkcióját töltötte be, 42 tábla szőlővel. Az arborétum és a szőlőskert közötti kapcsolatot épített kapu biztosította (10. kép).

Az arborétum oldott, tájképi kertekre jellemző útvezetése a korszakban általánosan elterjedt, a tervezőre jelentősen hatottak Peter Joseph Lenné és Gustav Meyer német tájépítészek tervezési elvei.²⁵ A fő kocsiutnak, amely a keleti és a nyugati kaput kötötte össze, 5 méter szélessége kiemelt jelentőséget adott, a többi út csak 1,5-2 méter szélességben készült el.²⁶ A parkrész hangsúlyos pontjai az Igazgatósági épület mögött elhelyezkedő kút és környezete, az északnyugati sarokban lévő sziklakert (11. kép) és az északkeleti párában található építmény, amely – feltehetően – pavilon volt. Ezekre az elemekre egy későbbi összehasonlítás során részletesen kitérünk. A növények helyének megválasztásánál a tervező az oktatási céloknak megfelelően növényrendszertani szempontok szerint alakította ki

17. Magyar királyi kertészeti Tanintézet. *Kertészeti Lapok*, 1893. 271.

18. Budapest Főváros Levéltára XV. 17. d. 329. 5094. 4f. XV. 17. d. 329. 5094. 6f

19. Magyar királyi kertészeti Tanintézet. *Kertészeti Lapok*, 1893. 271.

20. Bacskai Erzsébet: Ráde Károly. In: Für Lajos - Pintér János (szerk.): *Magyar Agrártörténelmi Életrajzok*. Budapest, 1988. III. kötet, 41.

21. Szögi László (szerk.): *100 éve nyílt meg a Budapesti Magyar Királyi Kertészeti Tanintézet*. Budapest, 1995. 11.

22. Ráde Károly: *Ötven évvel ezelőtt, Kertészeti Szemle*, 1943. 67-70. 68.

23. Ráde Károly: *A budapesti magyar kir. Kertészeti Tanintézet. A kert*, 1899. 17-20.; *Kertészeti Lapok*, 1899. 71-76., 1902. 94-100.

24. Magyar királyi kertészeti Tanintézet. *Kertészeti Lapok*, 1893. 271.

25. Peter Joseph Lenné (1789-1866) német tájépítész, a XIX. század meghatározó egyénisége, 1822-től királyi kertigazgató, 1854-től kertészeti főigazgató. Nevéhez köthető a porosz kertészeti tanintézetek alapítása. Gustav Meyer (1816-1877) Lenné tanítványa, 1870-től Berlin kertészeti igazgatója.

26. Buchta Győző - Horn János - Schilberszky Károly - Szász Nándor (szerk.): *A Budapesti Állami Kertészeti tanintézet évkönyve működésének első huszonöt évéről*. Budapest, 1919. 131.

a koncepciót. Ehhez a korszak legújabb, legkorszerűbb szakkönyvét, Emil Koehne dendrológiáját használta.⁴⁷ A több mint 1200 taxon kiültetési rendszere kelet-ről nyugatra haladva a következő volt:

1. tábla: *Oleaceae*: *Syringa*, *Ligustrum*, *Fraxinus*, *Phylliria*, *Forsythia*-félék
2. tábla: *Caprifoliaceae*: *Lonicera*, *Wetgela*-félék, valamint: *Populus*, *Viburnum*, *Sambucus*-fajták
3. tábla: *Taxaceae*: *Taxus* és *Cephalotaxus*
4. tábla: *Coniferae*: *Pinus*, *Abies*, *Picea*, *Wellingtonia*
5. tábla: *Juniperus*, *Chamaecyparis*, *Biota*, *Thuja*, élő díszfüvek, nádfélék
15 fajban
6. tábla: *Juglandaceae*: hazai és amerikai diófajok
7. tábla: *Juglandaceae* és *Betulaceae* fajok és változatok
8. tábla: *Coniferae*: *Chamaecyparis*-változatok
9. tábla: *Fagaceae*: vegyes *Fagus* és *Quercus*-félék
10. tábla: *Carpinus*-félék

11. *Rosaceae*: alma, körte, cseresznye, meggy, szilva, őszibarack-félék, teltvirágú és különböző színű levelű és alakú díszváltozatai

12. tábla: *Celtis*-félék vegyesen a *Platanus* és a *Chimonanthus* változataival

13. tábla: *Spiraea*-félék

14. tábla: *Leguminosae*: Akác, *Caragana*, *Cercis*, *Cytisus*

15. tábla: *Aceraceae*: Juhar-fajok és változatok²⁸

A tervező német dendrológus kiemeli, hogy nagy hangsúlyt fektettek a fenyőfélék telepítésére, az első időszakban 160 félélt gyűjtöttek össze és ültettek el (12. kép).²⁹

Råde cikkében a 'Díszteret' pleasure-groundként írja le, melyet szőnyegágyak, virágágyak és önálló szoliter növények díszítenek.³⁰ E mellett a rózsagyűjteményt említi még ezen a területen. A közölt tervlapon (9. kép) látszik a jellegzetes főtengelyre szerkesztett, geometrikus formákból kialakított,

historizáló jellegű kertrész. Az Igazgatósági épület (ma 'F' épület) előtt halad el az arborétum legszeleesebb, korábban is említett hangsúlyos, 5 méter széles útja, mely a keleti és a nyugati bejáratot köti össze. A kocsuiút alatti terület jellegzetesen két részre osztott. A felső részen négyzetes, négy részre osztott kialakítás látható, melynek tengelye egybeesik a 'Díszter' főtengelyével. Az alsó részt kétszer két félköríves terület alkotja, szimmetrikus elrendezésben, középen kör alakú elemmel. A korabeli, szintén a lapokban közölt fényképek tanúsága szerint a terület déli, Ménesi út felőli oldalán a korszak divatjának megfelelő, geometrikus mintával díszített kör alaprajzú virággyűjtemények helyezkedtek el, közepükön pálmák kiültetéssel. A középső tengely mentén kapott helyet a rózsakert a fényképek tanúsága szerint, valamint ugyanerre a célra szolgált a kör alakú elem is a főtengelyben (13-15. kép). 1898-ban állították fel az arborétumban a Bereczki Máté szobrot. A szobor 1956-ban került

mai helyére, az 'F' épület tengelyébe.³¹ A kert már a cikk írása időpontjában nagy elismerést vívott ki, 1897-ben Jókai Mór „gellérthegy paradicsom”-nak nevezte.³² Ráde pedig megemlíti cikkében, hogy külföldön is elismert az intézmény, és az ottani iskolákkal összehasonlítva „sok tekintetben azok felett áll”.³³

Ráde 1899-es ismertetője után a következő leírás 1907-ben jelent meg, az *A kert* című folyóiratban.³⁴ Az arborétum ekkor már városi közparkként is elismert. „A felső részen az arborétum olyan díszpark, a melyet beosztásával, díszfáinak cserjéinek és virágainak gazdagságával, Budapest elsőrangú díszparkjai között az elsők között kell említeni”.³⁵ A cikkben a Díszterről szóló részben lényegében ugyanazokat az elemeket írja le a Tervező mint korábban, ugyanakkor megemlíti az igazgatósági épület előtti két sziklacsoportot, melyek közül az egyik kaktuszokkal beültetett, a másik pedig: „Erzsébet királyné emlékének van szentelve és festői szép az alkalmas növények

27. Bernhard Adalbert Emil Koehne: *Deutsche Dendrologie*. Stuttgart, 1893. A német fajismereti könyv Adolf Engler *Das Pflanzenreich* című könyvében közölt növényrendszere alapján kidolgozott, azt kissé módosító dendrológiai kiadvány.

28. Buchta Győző – Horn János – Schilberszky Károly – Szász Nándor (szerk.): *A Budapesti Állami Kertészeti tanintézet évkönyve működésének első huszonöt évéről*. Budapest, 1919. 131.

29. Ráde Károly: Ötven évvel ezelőtt. *Kertészeti Szemle*. 1943. 67-70. 68.

30. Ráde Károly: A budapesti magyar királyi kertészeti tanintézet. *A Kert*. 1899. 17-20. 20.

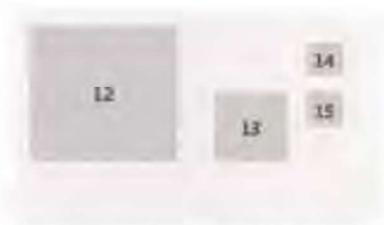
31. Prohacskai Endre dr: Adatok a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem 100 éves Arborétumának történetéhez. In: *Publicationes Universitatis Horticulturae Industriaeque Alimentariae*. Budapest, 1994. 5.

32. Moesz Gusztáv: Budapest virágoskertjei. *Természettudományi Közlöny*. 1932. 353-365.

33. Ráde Károly: A budapesti magyar királyi kertészeti tanintézet. *A Kert*. 1899. 17-20. 17.

34. Anonimus: A kertész szakiskolákról II. *A Kert*. 1907. 662-664.

35. Anonimus: A kertész szakiskolákról II. *A Kert*. 1907. 662-664. 663.

12.kép: A felső kert örökzöld egyedei / The conifers of the upper garden (RÁDE KÁROLY; HAZAI KERTJEINK ISMERTÉSE. IN: KERTÉSZETI LAPOK. 1929. 3-8. 4-5. o.)

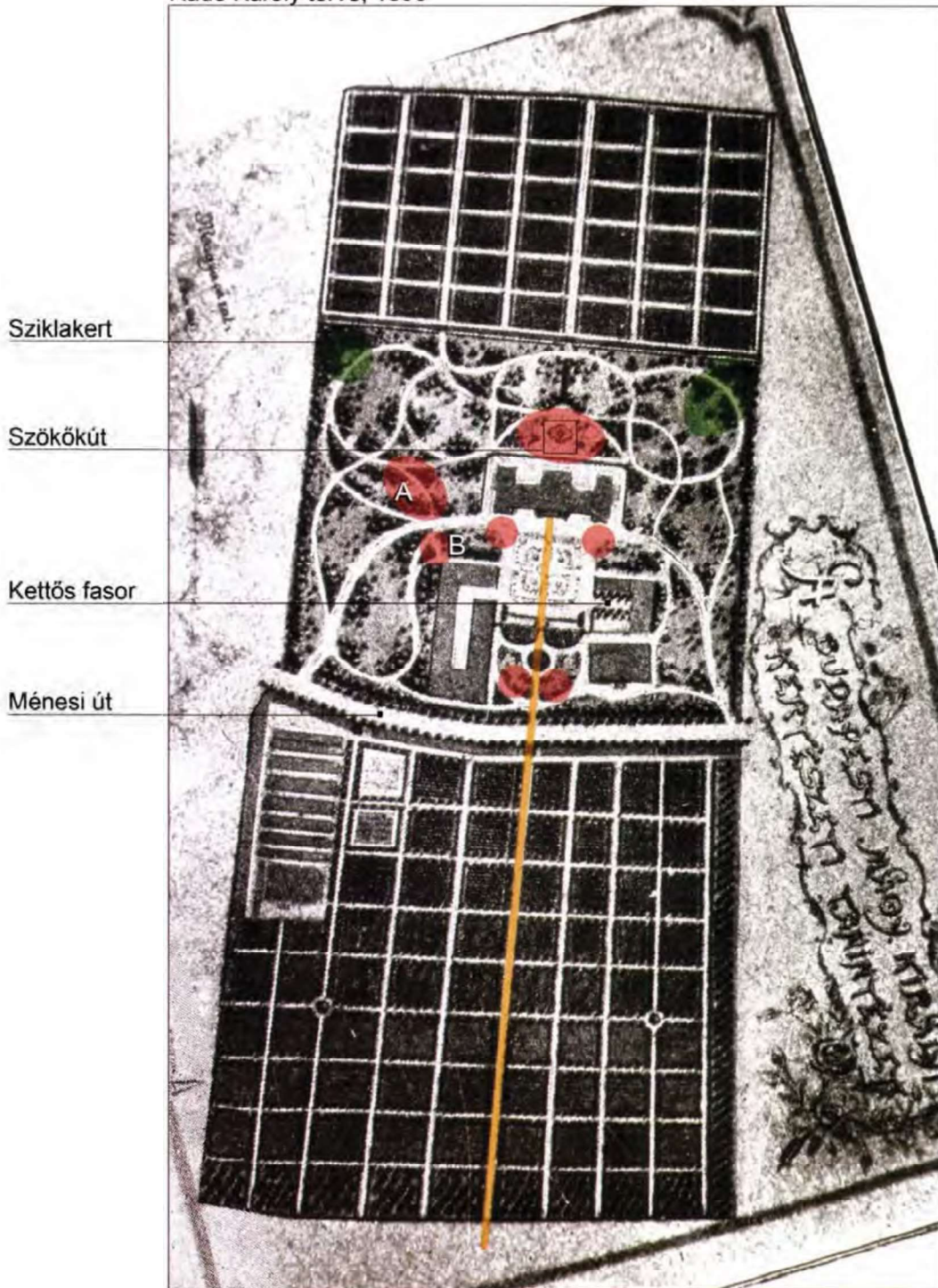
13.kép: A Díszter tengelyében lévő kör alakú virággrupp / The round flowerbed in the axis of the so-called 'Díszter' (representative garden) (RÁDE KÁROLY; 50 ÉVVEL EZELETT. IN: KERTÉSZETI SZEMLE. 1943. 67-70. 67. o.)

14.kép: Az 'E' épület előtti virággrupp / The flowerbed in front of building 'E' (ÉNTZ FERENC KÖNYVTÁR ÉS LEVÉLTÁR; FÉNYKÉPGYŰJTEMÉNY. I. SZ.: 4089.)

15.kép: A Díszter felső része / The upper section of the so-called 'Díszter' (representative garden) (ÉNTZ FERENC KÖNYVTÁR ÉS LEVÉLTÁR; FÉNYKÉPGYŰJTEMÉNY. I. SZ.: 4089.)

Räde Károly terve, 1893

1919-es helyszínrajz

összeállításában és egyszerűségében".³⁰¹ Ekkor kerülhetett elültetésre az a hársfa is, melyet szintén a királynő emlékének szántak, valószínűsíthetően az ország egész területén megjelenő Erzsébet emlékfák állításával egyidejűleg. A fa a mai napig áll, de amint az Räde egy későbbi cikkében megemlíti „nem viseli magán a neki szánt emlék jelleget” (16. kép).³⁰²

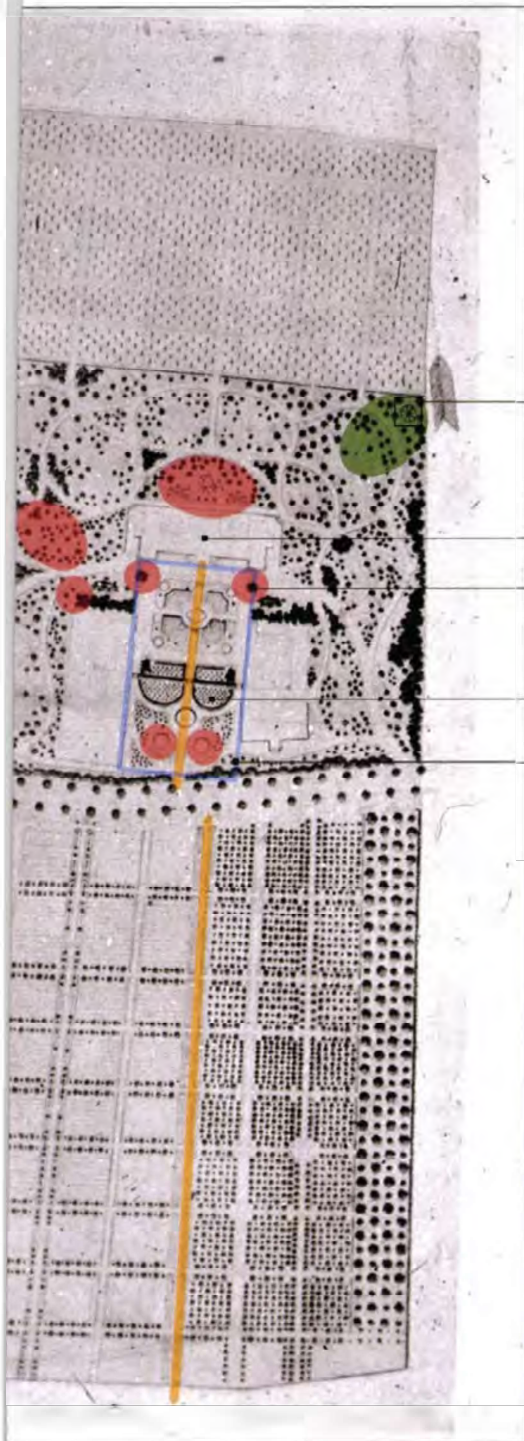
A leírás szerint a kert mai 'D' épület felőli oldalán melegházi dísznövények is helyet kaptak. Az iskola világháború előtti történetének fontos eseménye, hogy 1908-ban Rerrich Béla az Intézet ta-

nári karának tagja lett. Rerrich a két világháború közötti korszak meghatározó személyisége.³⁰³ 1913-ban Räde-t kinevezik a Székesfőváros Kertészeti Igazgatójává, az arborétum további tervezési és fejlesztési munkálatai ettől kezdve Rerrich és Magyar Gyula nevéhez köthetőek.³⁰⁴ 1914-ben telepítette Räde a Ménesi úton az *Acer platanoides* fasort, mely az utolsó jelentős beavatkozás a területen a háború előtt.³⁰⁵

A KERT TÖRTÉNETE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Az arborétumról és a Díszterről a következő részletes leírás és helyszínrajz már a világháború utánról, 1919-ből maradt fent. Ekkor ünnepelte fennállásának 25 éves évfordulóját a kertészeti szakiskola, és ekkor külön kötetet adtak ki, melyben egy alaprajz is szerepel.³⁰⁶ A publikált helyszínrajz tanúsága szerint az arborétum rész kisebb változásoktól eltekintve Räde elképzelése szerint valósult meg, és a háború pusztításai ellenére nagy részben meg is maradt.

Pavilon

Igazgatósági
épület
Sziklacsoport

Törzsés
rózságy
Dísztér

A helyszínrajz és az eredeti tervrajz összehasonlítása a terv és a megvalósulás közötti eltérésekre hívja fel a kutató figyelmét (17. kép). Az összevetést megnehezíti a képek meglehetősen gyenge minősége, de még ilyen körülmények mellett is számos érdekes megfigyelésre lehet szert tenni. Első ránézésre a terv és a helyszínrajz a grafikai, illetve ábrázolás-technikai különbözőségeken túl nagyobb eltérést nem mutat. Azonban ha figyelmesebben megvizsgáljuk őket, kiderül, hogy a kivitelezés során nem készült el minden teljes mértékben a terv

36. Anonimus: A kertész szakiskolákról II. *A Kert.* 1907. 662-664. 663.

37. Ráde Károly: Egy feledésbe ment emlékfáról. *Kertészeti Szemle.* 1939. 217.

38. Rerrich Béla (1881-1932) építész, táj-építész. Kezdetben Pecsz Samu mellett tanársegéd, majd 1906-ban külföldi tanulmányútra ment, és ettől kezdve foglalkozik kerttervezéssel. 1908-tól a kerttervezés tanára a Kertészeti Tanintézetben, majd 1918-1923 között igazgatója az intézménynek, 1923-1932 között tanárként dolgozik tovább. Legjelentősebb munkái a szegedi Dóm tér, illetve a budapesti Kossuth tér tervei. Rerrich Béla nekrológ. *Kertészeti Szemle.* 1932. 49-51.

39. Magyar Gyula (1884-1945) kertészmérnök, a növénynevelés

jeles személyisége hazánkban. Nevéhez köthető a *Lonicera Tellmanniana* nemesítése.

40. Bacsikai Erzsébet: Ráde Károly. In: Für Lajos-Pintér János (szerk.): *Magyar Agrártörténeti Életrajzok.* Budapest, 1988. III. kötet, 57.o. Probocskai Endre dr: Adatok a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem 100 éves Arborétumának történetéhez. In: *Publicationes Universitatis Horticulturae Industriaeque Alimentariae.* Budapest, 1994. 5.

41. Buchta Győző - Horn János - Schilberszky Károly - Szász Nándor (szerk.): A Budapesti Állami Kertészeti tanintézet évkönyve működésének első huszonöt évéről. Budapest, 1919. 108-109.

16. kép: Erzsébet-hárs / Memorial lime tree for princess Erzsébet (ENTZ FERENC KÖNYVTÁR ÉS LEVÉLTÁR; FÉNYKÉPGYŰJTEMÉNY. L. SZ.: 4089.)

17. kép: Ráde Károly és az 1919-es helyszínrajz összehasonlítása / Károly Ráde's plan in comparison with the layout from the 1919. Forrása: RÁDE KÁROLY: A BUDAPESTI MAGY. KIR. KERTÉSZETI TANINTÉZET. IN: KERTÉSZETI LAPOK. 1902. 95. o. • BUCHTA GYŐZŐ - HORN JÁNOS

- SCHILBERSZKY KÁROLY - SZÁSZ NÁNDOR (SZERK.): A BUDAPESTI ÁLLAMI KERTÉSZETI TANINTÉZET ÉVKÖNYVE MŰKÖDÉSÉNEK ELSŐ HUSZONÖT ÉVÉRŐL. BUDAPEST, 1919. 108-109. o.)

18. kép: Az alsó kert alakfái közül készült képen jól látható az eltérő tengely / The different axes is distinctly visible in the picture taken from the lower garden (ENTZ FERENC KÖNYVTÁR ÉS LEVÉLTÁR; FÉNYKÉPGYŰJTEMÉNY. L. SZ.: 4089.)

szerint. Az első eltérés a két kertrész, az alsó és felső arborétum összekötésében, kapcsolatában rejlik. A terven az igazgatósági épület tengelye nem csak a Díszterre terjed ki, hanem azon túl az alsó kert kertészeti telepére is. A terv nagyvonalú, meghatározó hosszanti elem köré szervezte a két térrészt. A helyszínrajzon, és a kert jelenlegi állapotában is látszik, hogy ennek kivitelezése nem valósult meg (18. kép). A közvetlen kapcsolat tehát létre sem jött, így a két funkció azaz a felső kert díszkert és az alsó kert ültetvényes jellege még élesebben elvált egymástól. A felső kert eltérései közül az egyik legnagyobb egységgel, az útvonalrendszerrel kezdve mindössze két apró különbség figyelhető meg. Ezek szerint a terven „A”-val és „B”-vel jelölt átkötések nem valósultak meg. Ettől eltekintve a helyszínrajzon az útvonalvezetés tekintetében a tervhez való következetes ragaszkodás nyilvánul meg. Az északi teleksarkokban egy-egy kiemelkedő elem helyezkedik el. Az északnyugatiban található a sziklakert, az északkeletiben pedig feltételezésünk szerint egy pavilon. Ez utóbbiról semmi biztosat nem tudunk, azonban érzékelhető mindkét rajzon, hogy a pavilon felől látványkapcsolat bontakozik ki a tőle délnyugatra eső tisztás felé. A délre feltáruló látvány annál is inkább megalapozott, mivel az akkori díszkert egyik legmagasabb pontja a pavilon helyén volt. Az egyik legérdekesebb probléma a szökőkút helyének kérdése. A Ráde-terven két szökőkút-forma figyelhető meg. Az egyik az igazgatósági épület előtt a Dísztéren, a másik „az épület átellenes - tehát északi - oldalán található. Az északabbra lévőnek markánsabb körvonalai vannak. Ennek magyarázatára szerintünk két megoldás lehetséges. Az első szerint mindkét forma szökőkutat takar. A második szerint pedig az északi szökőkút, a déli virágágy lenne. Ezzel szemben azt látjuk a helyszínrajzon, hogy az északi kontúr itt nem jelenik meg, helyette kisebb, virágágyásokkal díszített reprezentatív tér kapott helyet. Egy

esetleges későbbi revitalizáció során érdemes lenne megfontolni az 'F' épülethez kapcsolódó díszesebb épület-kert kapcsolat kialakítását. A déli körvonal mint szökőkút rajzolódik ki, amit számos fotó is alátámaszt. A terven a Dísztér közepéhez keletről kapcsolódóan kettős fasorral kijelölt bejárati tengely figyelhető meg, ami a kapuzatot és a pergolával egybeépített kerítést tekintve megépült, de a kettős fasor nem valósult meg. Az igazgatósági épület főhomlokzatának két szélső kiugrásával egy vonalban egy-egy fekete folt jelenik meg a helyszínrajzon. Leírásokból tudjuk, hogy mindkettő egy-egy sziklacsoport, melyekről korábban már említést tettünk. A növényzet kapcsán nehéz az összehasonlítás. Itt a virágkiültetések terén két eltérés egyértelműen kivethető. A helyszínrajzon megjelenik a Dísztéren két olyan virágfolt, amit a terv nem jelöl.

Kutatásunk során a fent összehasonlított két alaprajzon kívül más, ilyen jellegű ábrázolást a II. világháború előtti időszakból nem találtunk, így a továbbiakban fényképekre és leírásokra támaszkodva mutatjuk be a terület változásait. A tervező és intézeti főkertész Ráde beszámolója szerint a háború alatt súlyosan érintette a növényállományt a 6-7 évig tartó öntözési tilalom. Ez különösen nagy kárt tett a fenyőgyűjteményben, valamint a rózsákban.⁴⁸ A világháború után az 1920-as években magyarányú felújítási munkák zajlottak a kert területén, akkor már az intézet új igazgatójaként Rerrich Béla, majd Magyar Gyula vezetésével. Rerrich kisebb megszakításokkal 1919-1923 között volt a Tanintézet igazgatója, utána azonban helyben felmerülő tervezési feladatai mellett már nem vállalta a tisztséget.⁴⁹ Budapest Főváros Levéltárában Rerrich több, a Tanintézet épületállományának átalakítására vonatkozó terve fennmaradt, ezek közül azonban egyiken sincs a kertre vonatkozó utalás. Annak ellenére, hogy a korszakból kertterv nem maradt fent, a korabeli sajtó bőséges mennyiségű beszámolóval szolgál a területről. Az 1920-as

42. „Magyar kert” a Gellérthegyén. *Pesti Hírlap*. XLIV. (1922.) 92. 15.; Ráde Károly: *Ötven évvel ezelőtt. Kertészeti Szemle*, 1943. 67-70. 68.

43. Rerrichet 1919. február 13.-án nevezte ki az akkori földművelésügyi miniszter. A Tanácsköztársaság ideje alatt a földművelésügyi népbiztosság kertépítészeti ügyeinek vezetésével bízták meg. Helyére Horn János került. Rerrich azonban nem vállalta a Tanácsköztársasági megbízatást. 1919. augusztusában visszahelyezték igazgatói székébe. Forrás: A budapesti állami Kertészeti Tanintézet új igazgatójának székfoglaló értekezlete. In: *Kertészet*. 1919. 46.-47.; *Kertészet*. 1919. 78.; *Kertészet*. 1920. 15.

19. kép: Millefleur ágyás a Disztéren / Millefleur flowerbed in the so-called 'Disztér' (representative garden) (KÁDE KÁROLY: HAZAI KERTJEINK ISMERTETÉSE. IN: KERTÉSZETI LAPOK. 1929. 3-8. 3. o.)

években a háború miatt elpusztult rózsakert újjáépítéséről számolnak be a források. Ekkor 257 új fajta érkezett Németországból. A rózsakert a források szerint nem a korábbi helyére, a 'Disztérre' került, hanem északabbra, a fenyvesek, és az igazgatósági épület mögött kapott helyet.⁴¹ Szintén ekkortájt számolnak be a források az alpinétum kialakításáról, melyről a korabeli szemlélő a következőket írta: „A kert egyik sarkában nemrég építették az alpinum sziklatalaját. Meghitt pittoreszk, japánias kis zug: lombos fák alá rejtett, esőmarta kövekből összeállított domb, melyet az alpesi flóra minden igénytelen növénye népesít be; alul pedig egy beton vízmedence öblén az uszónövények szindus változatai gyönyörködtetnek. Kecses nymphaeák, ranunculusok, apró zöld békalencse-félék. A szomszédban a kúszónövények is teljes virágzásban vannak. A gledicia, a cobeá, a hajnalka, meg többi...⁴² A sziklakertet a későbbi források az egyetlen valódi magyarországi japánkertként emlegetik. A források tanúsága szerint szakirodalmi kutatások alapján készítette el a kompozíciót Varga Márton. „A látvány igazán imponáló, mesterséges hegy emelkedik, melynek tetejéről vízesség zuhog alá. A lélek tisztító forrása a csinált vízesség, ahogy a japán finomkodás elnevezte. Fantasztikus körvonalakban tavacska húzódik, amelynek partján két gólya sétál. Itt-ott az ismert kólampa, amelynek Japánban az volt a célja, hogy a mocsaras vidéken az utazók számára jelezze a biztonságos ösvényeket. Játék hidacs-kák kötik át a tavacska partjait. A diszidák legnagyobb részén nem is sétálnak a

japánok, hanem csak arra valók, hogy alatta a díszes csónakok átsurranhassanak.”⁴³

Az 1920-as években a Tanintézet anyagi gondokkal küzdött, ami a helyreállítási munkáknak nem kedvezett.⁴⁴ 1924-től kezdett oktatóként itt dolgozni Magyar Gyula, akinek növénynemesítései a már addig is elismert iskola hírnevét tovább növelték. 1928-ban nemesítette a *Lonicera tellmanniana*-t (Magyar lonc), melyet a Späth kertészetnek adott el. Cserébe a német kertészettől fenyőgyűjteményt, és egyéb növényeket kapott, ami lehetővé tette, hogy a kert legészakibb részét, amely addig a szőlőknek adott helyet, az arborétumhoz kapcsolják, így mintegy 1 kataszteri holddal bővítette annak területét. A terveket Rerrich Béla készítette, a kivitelezést valószínűsíthetően Magyar Gyula vezette.⁴⁵

Az 1930-as években – annak ellenére, hogy gazdasági okok miatt a Tanintézet áthelyezésének gondolata is felmerült – a kert további fejlesztése nem állt meg.⁴⁶ A korabeli újságokban kiemelik az arborétum növényállományának gazdagságát, valamint, hogy milyen különlegességekkel rendelkezik. Ekkorra a dendrológiai gyűjtemény fajtáinak száma 3000 fölé emelkedett. Különlegességként emlegetik a két 18 méter magas, oszlopos *Libocedrus decurrunot*, a *Pinus halapensist*, valamint a gyümölcsöt is hozó *Ginkgo*-t. A park és gyűjtemény nemzetközi elismertségét, valamint a jó szakmai kapcsolatot támasztja alá az is, hogy külföldről is kaptak növényeket. Ezek közé tartoztak a *Prunus serrulata* gyűjtemény azon

44. „Magyar kert” a Gellérthegyen. *Pesti Hírlap*. XLIV. (1922.) 92. 15.; Fehér Zoltán: Látogatás a kertészeti tanintézetben. *Pesti Hírlap*. XLIII (1921.) 96. 4.; Probocskai Endre dr: Adatok a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem 100 éves Arborétumának történetéhez. In: *Publicationes Universitatis Horticulturae Industriaeque Alimentariae*. Budapest, 1994. 4.
45. Fehér Zoltán: Látogatás a kertészeti tanintézetben. *Pesti Hírlap*. XLIII (1921.) 96. 4.
46. Paizs Ödön: A főváros kertészeti iskolájának csodái. *Az Est*. 1931. XXII. (1931.) 86. 6.
47. Rerrich Béla: A Kertészeti Tanintézet 25 éves jubileumához. *Kertészet*. 1920. 11-12. 11.
48. Moesz Gusztáv: Budapest virágoskertjei. *Természettudományi közlöny*. 1932. 353-365. 364.; Für Lajos- Pintér János (szerk.): *Magyar Agrártörténeti Életrajzok II. kötet*, Budapest, 1988. 442.; Probocskai Endre dr: Adatok a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem 100 éves Arborétumának történetéhez. In: *Publicationes Universitatis Horticulturae Industriaeque Alimentariae*. Budapest, 1994. 6.; Schmidt Gábor - Hámori Zoltán: A Budai Arborétum története. In: Zalai dr. Konács Éva et al. (szerk.): *150 év a kertésztudományi, élelmiszertudományi és tájépítészeti oktatás szolgálatában*. Budapest, 2003. 142.
49. Szögi László (szerk.): *100 éve nyílt meg a Budapesti Magyar Királyi Kertészeti Tanintézet*. Budapest, 1995. 12.

tagjai, melyeket Tomoyoshi Sumijoka japán kertész ajándékozott az arborétumnak. A különleges növények honosítása és nemesítése mellett ugyanakkor a magyar flóra jellegzetes fajainak összegyűjtése és szaporítása is elsődleges cél volt. Nőtt az arborétumban *Linum dolomiticum*, *Sternbergia*, és a Magyarországon előforduló összes kökörtin is.³⁰

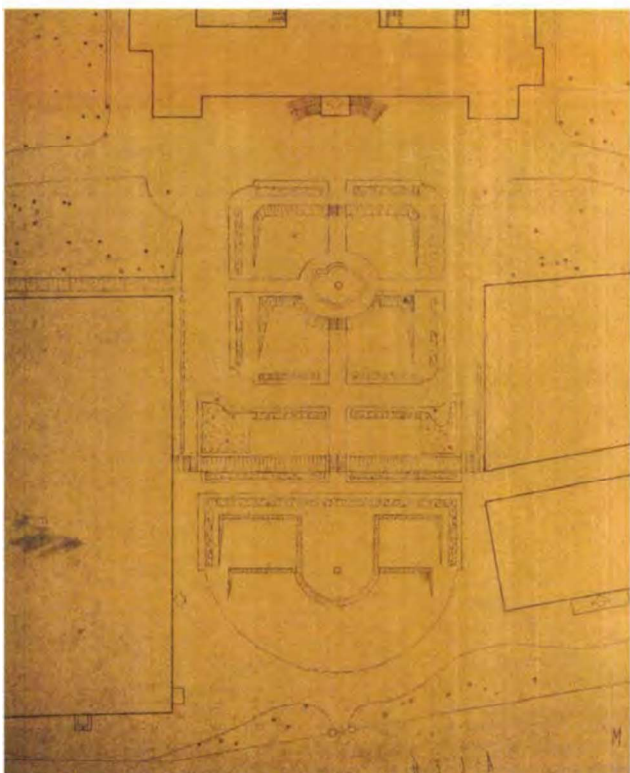
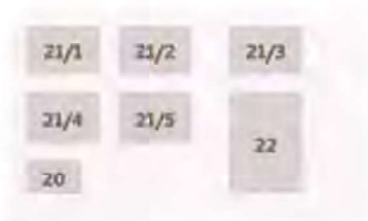
Az iskola 25 éves fennállására megjelent kiadványban a közölt helyszínrajz mellett a Díszter leírása is szerepel. E szerint a Díszter másfél kataszteri hold kiterjedésű volt, amely egy alsó vízszintes és egy felső, 3%-os lejtésű területből állt. A szintkülönbségek áthidalását három helyen öt-öt lépcsőfokkal oldották meg. Az útvonalvezetés tekintetében említik, hogy ezek párhuzamosan,

és egyenesen haladnak. A legfontosabb különbség a korábbi leírással szemben, hogy kiemelik, nincsenek szőnyegágyak: „szőnyegágyak teljes mellőzésével millefleur-ágyakkal váltakozó virágágyak vannak alkalmazva” (19. kép).³¹ A Díszter kialakításában, növényalkalmazásában megfigyelhető fokozatos egyszerűsödés itt érzékelhető először. Valószínűleg az I. világháború pusztításainak is köszönhető az, hogy a rózsaaágások, és a rózsagyűjtemény a Díszter területéről eltűnt. Ezt áthelyezték az Igazgatósági épület mellé, illetve mögé, amint arról már korábban is szó volt. Az alaprajz azonban ekkor még csak kisebb változtatásokat mutat. Itt említik a leírásokban először, hogy a Díszter felső részén, az Igazgatósági épület tengelyében a már korábban is meglévő medencébe valószínűleg

a háborúban elpusztult szobor helyére új tálat helyeztek el, melynek részleteiről a későbbiekben még lesz szó.

Az 1920-as években zajló átalakítások során valószínűsíthetően a Díszter kialakítását is áttervezték, amelyről fényképek is tanúskodnak (20. kép). A terület alsó részén, a tengelyben futó utat megszüntették, helyette nagy, egybefüggő gyepfelületet alakítottak ki, jóval kevesebb virágdíszítéssel. A tengelyben elhelyezett vízarchitektúra körül nyírt alacsony cserjék, és finom terepplasztika kapott helyet. A könnyebb és olcsóbb fenntarthatóság mellett a két tervező, Rerrich Béla és Ráde Károly tervezői habitusában lévő különbség is indokolja a módosítást. Rerrich a mértani kert elterjesztőjeként hazánkban a jóval egyszerűbb terveket részesítette

20. kép: Ormos Imre készítette fotó a Díszterőről, 1930-as évek eleje / *Picture of the so-called 'Díszter'* (representative garden) from 1930 made by Imre Ormos

(FOTÓ: ÖRMÖS IMRE FELVÉTELE; MAGÁNGYŰJTEMÉNYBŐL)

21. kép: A Dísz tér változása 1894-től az 1930-as évek végéig / *The changing of the so-called 'Díszter'* (representative garden) from 1894 until 1930

21/1: A Tanintézet a megnyitás időszakában / *The Gardening School in the period of its opening* (BUCHTA GYÖZŐ – HORN JÁNOS – SCHILBERSZKY KÁROLY – SZÁSZ NÁNDOR (SZERK.): A BUDAPESTI ÁLLAMI KERTÉSZETI TANINTÉZET ÉVKÖNYVE MŰKÖDÉSÉNEK ELSŐ HUSZONÖT ÉVÉRŐL. BUDAPEST, 1919. 13. o.)

21/2: Igazgatósági épület. Ráde Károly által publikált fénykép / *Picture of The Dean's office published by Károly Ráde* (RÁDE KÁROLY: A BUDAPESTI MAGYAR KIR. KERTÉSZETI TANINTÉZET. IN: KERTÉSZETI LAPOK. 1902. 94-100. 95. o.)

21/3: Igazgatósági épület 1919 körül / *The Dean's office around 1919* (RÁDE KÁROLY: A BUDAPESTI MAGY. KIR. KERTÉSZETI TANINTÉZET. IN: KERTÉSZETI LAPOK. 1902. 94-100. 95. o. • BUCHTA GYÖZŐ – HORN JÁNOS – SCHILBERSZKY KÁROLY – SZÁSZ NÁNDOR (SZERK.): A BUDAPESTI ÁLLAMI KERTÉSZETI TANINTÉZET ÉVKÖNYVE MŰKÖDÉSÉNEK ELSŐ HUSZONÖT ÉVÉRŐL. BUDAPEST, 1919. 111. o.)

21/4: Igazgatósági épület az 1920-as években / *The Dean's office in the 1920's* (ENTZ FERENC KÖNYVTÁR ÉS LEVÉLTÁR: L. SZ.: 50/N)

21/5: A Díszter az 1930-as években / *The 'Díszter' in the 1930's* (ENTZ FERENC KÖNYVTÁR ÉS LEVÉLTÁR: L. SZ.: 50/N)

22. kép: A Budai Arborétum felső kertjének Díszter-részlete egy 1950-ben készült helyszínrajzban / *Layout from 1950* / (BUDAPESTI CORVINUS EGYETEM, KERTMŰVÉSZETI TANSZÉK TERVTÁRA.)

előnyben. A '20-as években ez a stílusbeli módosulás mindenhol nyomonkövethető. Az átalakításról több korabeli fotó maradt fent, valamint valószínűsíthetően ezt az állapotot mutatja be egy 1950-ben készített felmérés is. (21- 22. kép). A 21-es képsor jól szemlélteti a Díszter fokozatos egyszerűsödését a kert kialakításától egészen az 1930-as évekig. Az utolsó képen megfigyelhető, hogy a nagyobb nyírt gyepfelületek és a markánsabb tereplasztrikák letisztult formavilágot tükröznek. Az 1950-es helyszínrajz tanúsága szerint az átalakítás

tervezői megőrizték a Ráde-féle terv tengelyes elrendezését, a korábbi útvonalvezetést és a vízarchitektúra helyét is. Az azóta eltelt ötven évben a Díszter képe tovább egyszerűsödött. Napjainkban a korábbi tervek emlékét már csak a terepviszonyok kialakítása őrzi, hiszen a medence helyén a Bereczki-szobor látható, a tengelyek már csak vizuálisan érzékelhetőek, és több jellegzetes úthálózati elem is eltűnt. (23. kép) ▶

50. Moesz Gusztáv: Budapest virágoskertjei. *Természettudományi Közlöny*, 1932. 353-365, 363. o.

51. Buchta Győző – Horn János – Schilberszky Károly – Szász Nándor (szerk.): A Budapesti Állami Kertészeti tanintézet évkönyve működésének első huszonöt évéről. Budapest, 1919. 129.

A FELSŐ KERT ÉPÍTETT ELEMEI

A kerítésekről, szökőkútról, a Bereczki szoborról, és a Pro Patria emlékműről eddig még nem publikált feljegyzések kerültek elő pár hónappal ezelőtt az Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár tervrajzi tárának rendezése során.

Kerítések

A felső kert mind a négy oldalára emelt kerítéséről pontos leírás⁵² maradt fent 1933. február 20-i keltezéssel, Jaeger Gyula intézeti gondnok tollából (24. kép).

A Nagyboldogasszony útja (ma Ménési út) felől 1894-ben 154 folyóméter hosszú „tégla térdfalazaton kovácsolt vasoszlopos, kovácsolt vaskerítés” épült. A kerítést 3 darab duplaszárnyas vaskapu tagolja (25. kép).

Jaeger Gyula leírásában 1894-re datálja a Somlói úti támfalkerítés megépítését, azonban a Budapest Főváros Levéltárban egy 1897. május 27-i keltezésű tervet⁵³ találtunk ugyanerre a szakaszra (26. kép). A rajzon a leíráshoz hasonló anyagok és

szerkezet látható. A lábazat terméskőből van, ami a rajzról nem derül ki. A lábazatra – a járda szintjétől – 2 méter magas léckerítés támaszkodik, mely a tervről egyértelműen leolvasható, kiegészítve annyival, hogy az utca lejtéséből adódóan a léckerítés magassága 1,85 és 2,00 méter között változik lépcsőzetesen. A 168 folyóméter hosszú léckerítést 1924-ben téglafalazatú, „beton fedlappal” ellátott kerítéssé építik át. A járda felőli magassága 1,20 méter, a kert felőli magassága pedig 3 és 6 méter között változik.

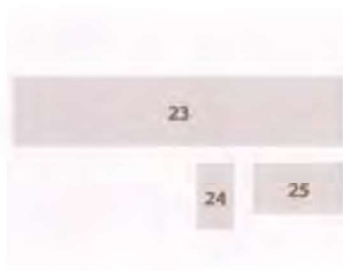
1914-ben a Szüret utcai útrendezéssel kapcsolatban épült meg a nyugati telekhatáron a 234 folyóméter hosszú „léczkerítés”. Erre a szakaszra és az alsó arborétum Szüret utcai határára 1913 májusából Rerrich Béla kézjegyét őrző terv (27. kép) maradt fenn.⁵⁴ Azonban a rajzon látható kerítések lábazata és minden harmadik oszlopa terméskőből van, a kerítésmezők és a többi oszlop kovácsoltvasra utalnak, amit Jaeger Gyula feljegyzése is megerősít. Gyanítható tehát, hogy a kézirat szerinti léckerítés egy költség-

52. Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár: L. sz.: 50/n [Intézményi és szakmátörténeti vegyes iratok: Tervrajzok, térképek.]

53. Budapest Főváros Levéltára: XV. 17. d. 329. 5094. 21f

54. Budapest Főváros Levéltára: XV. 17. d. 329. 5094. 26f

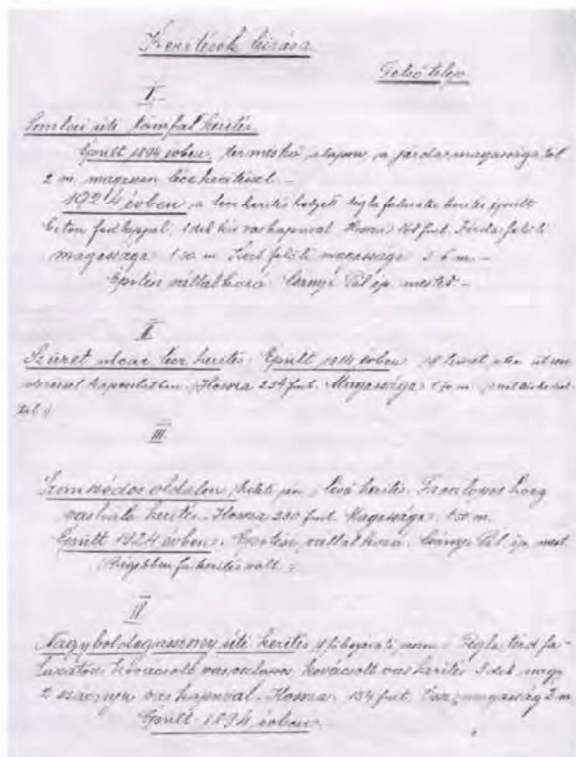

23. kép: A Disztér jelenlegi állapota / The present state of the so-called 'Disztér' (representative garden) (Fotó: A SZERZŐ (S.M.) FELVÉTELE)

24. kép: A felső kert kerítéseinek leírása, 1933 / Description of the fences of the Upper Garden from 1933 (ENTZ FERENC KÖNYVTÁR ÉS LEVÉLTÁR: L. SZ.: 50/N)

25. kép: A felső kert kapuja az 1940-es években / The main gate of the Upper Garden in the 1940's (Fotó: ORMOS IMRE FELVÉTELE;

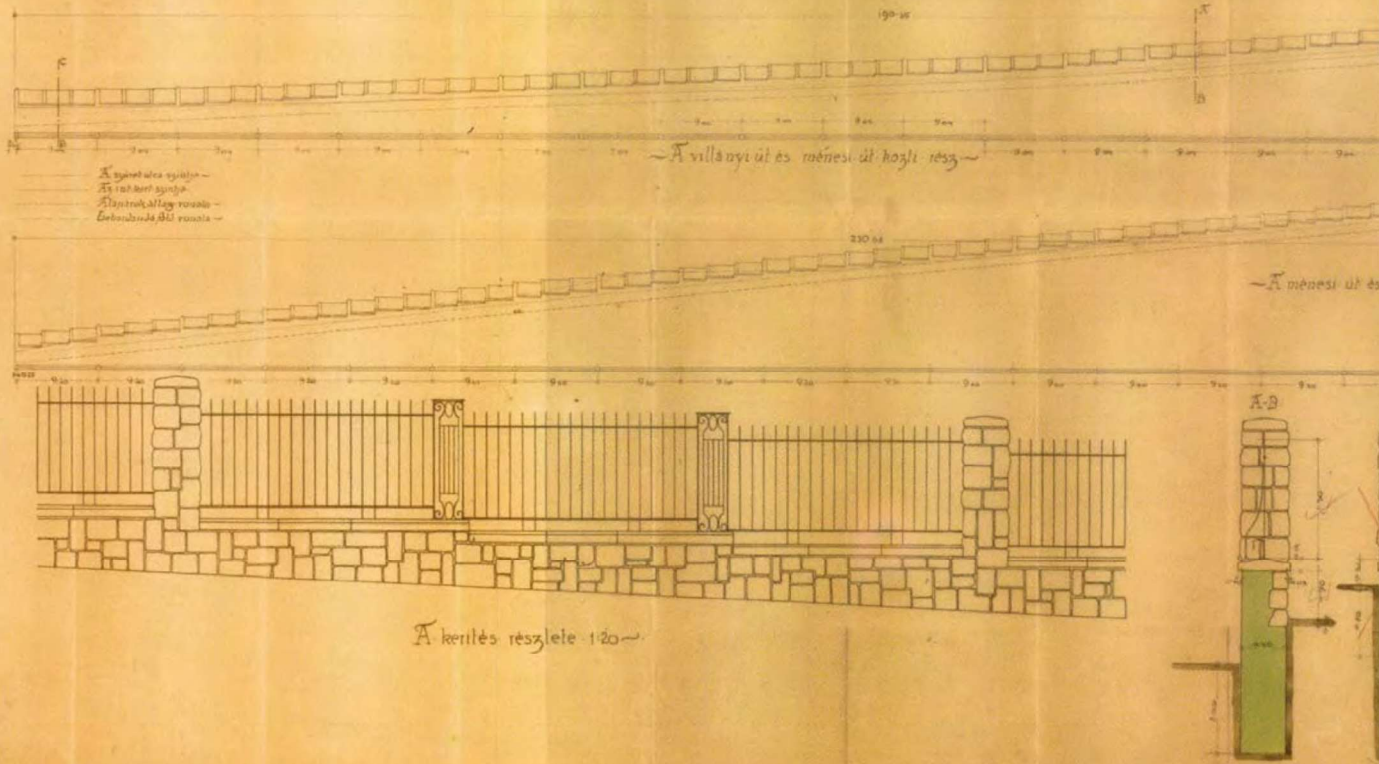
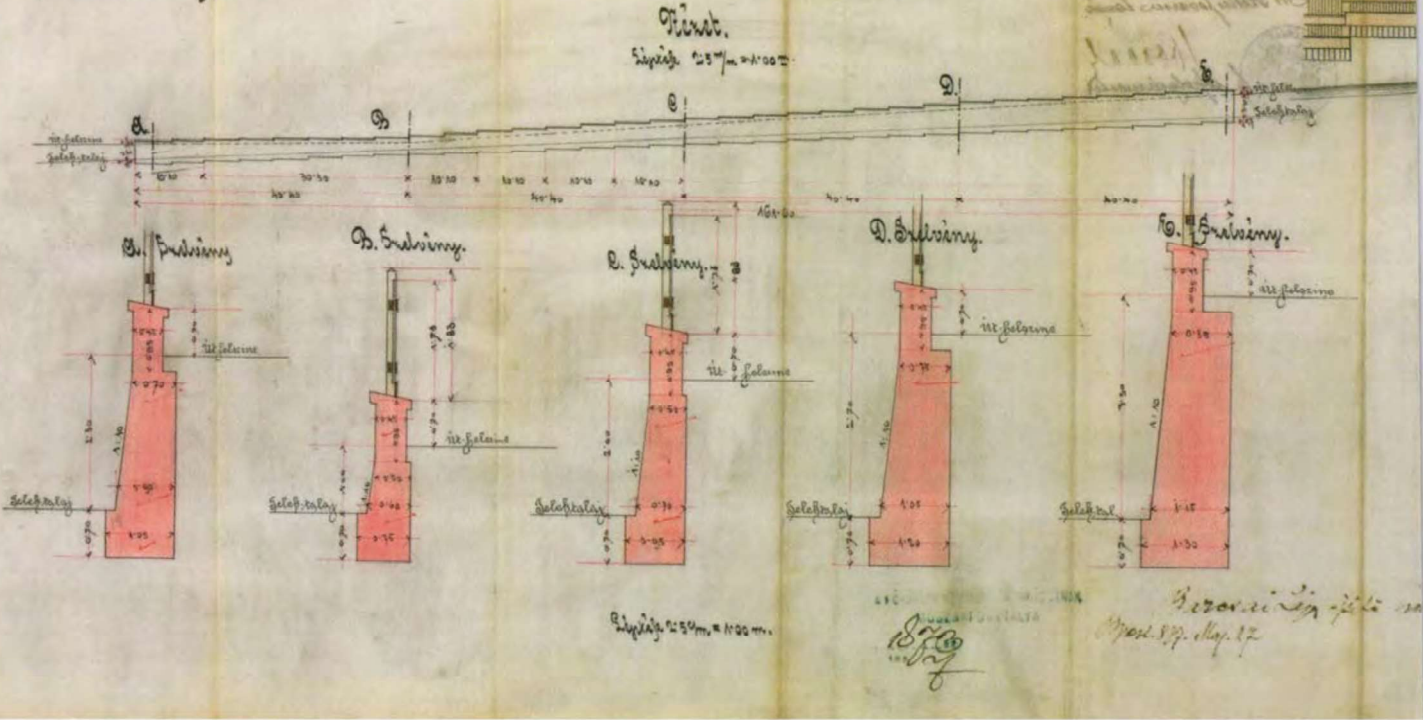
MAGÁNGYŰJTEMÉNYBŐL)

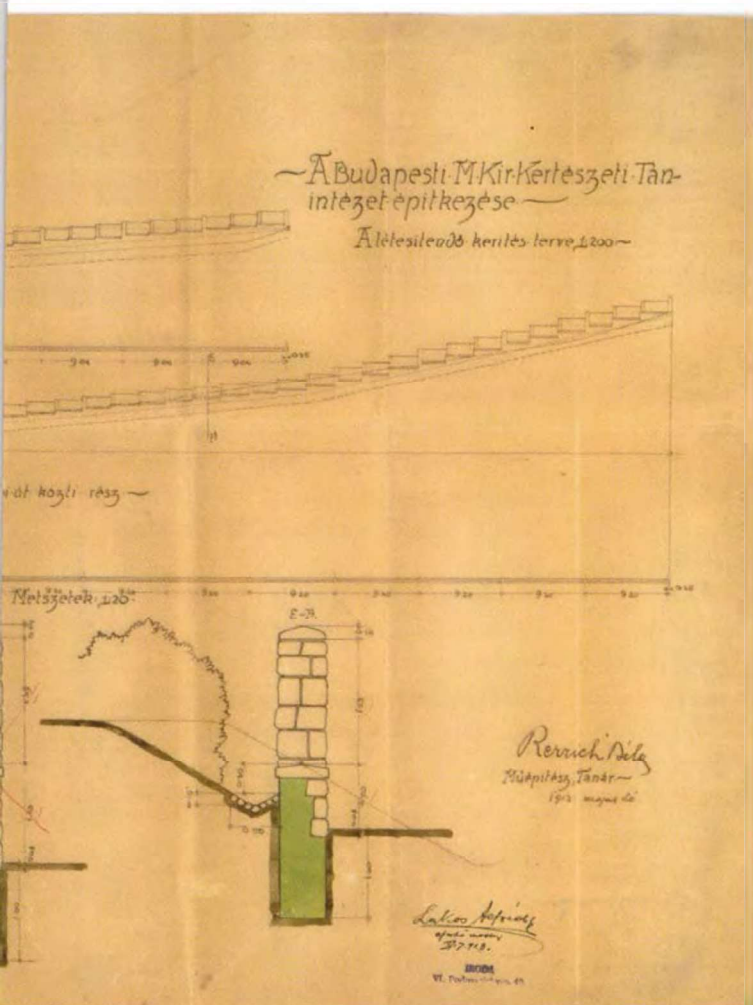
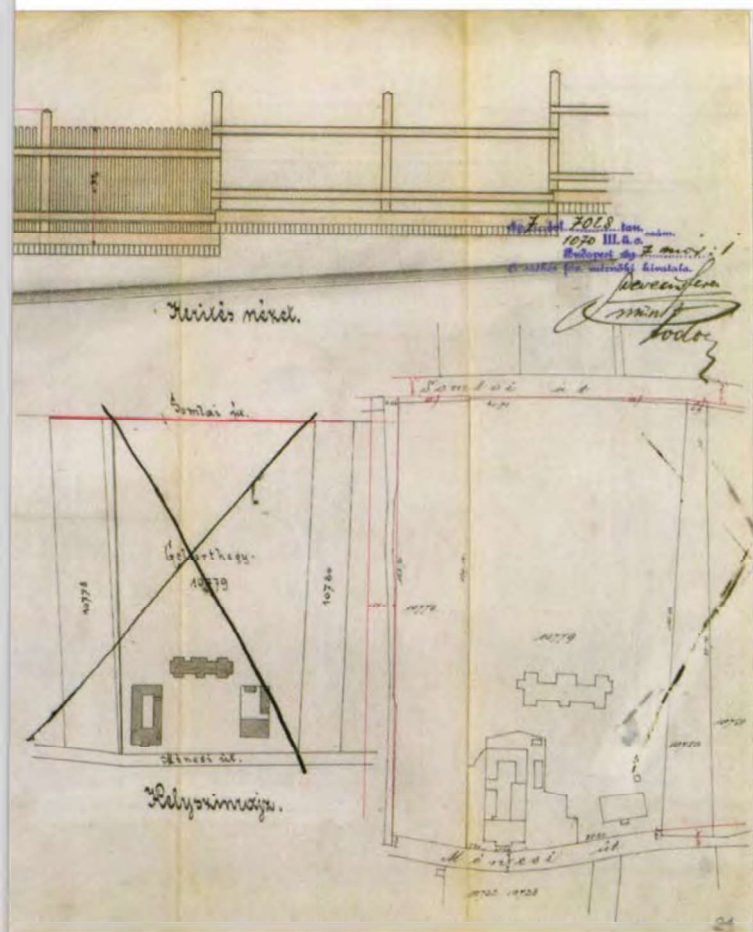

A budapesti m. kir. kerületi kőművesek I. ker. Gellérthegy 10473-79 h. n. m. a. fejező kőfelmérési és kerítésrajza.

Handwritten notes in the top right corner, including a small architectural sketch of a building corner.

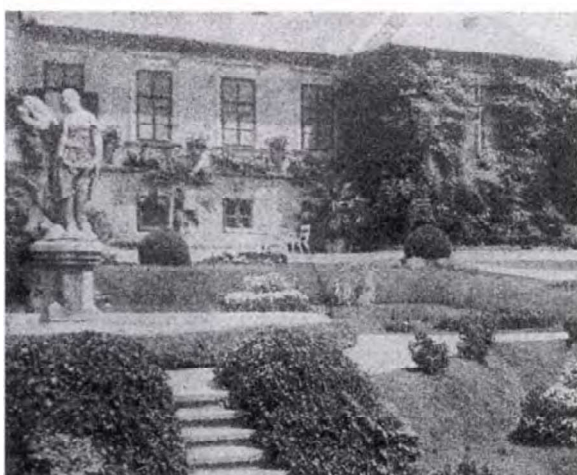
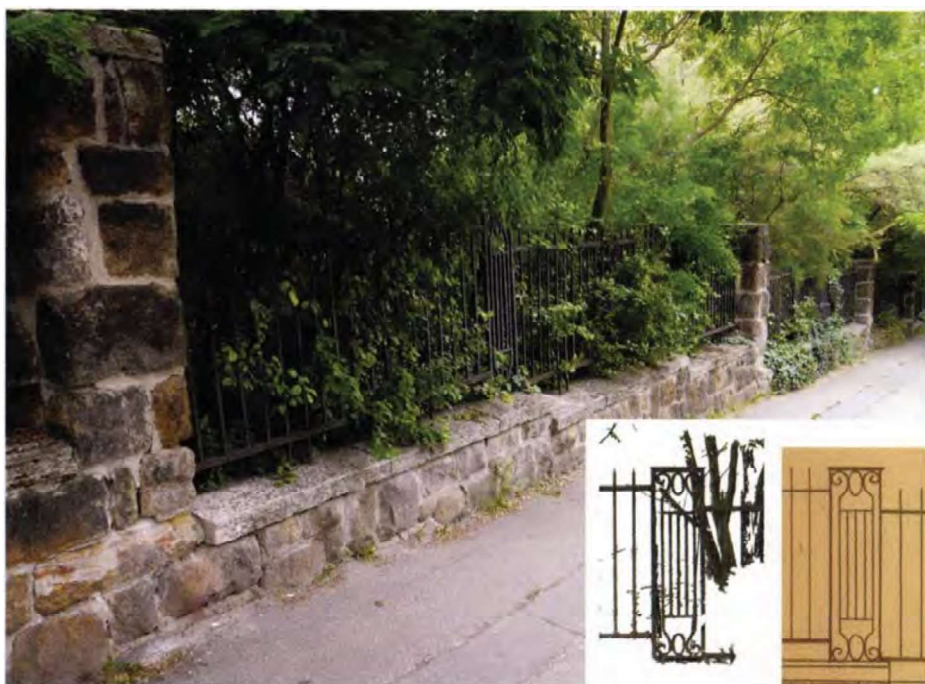
26

27

26. kép: A Somlói úti kerítés terve, 1897. Lépték: M=1:400, M=1:40 / Fence plan of the Somlói street side of the Upper Garden from 1897. Scale: S=1:400, S=1:40 (BFL XV. 17. d. 329. 5094. 21)

27. kép: Az arborétum felső és alsó kertjének Szüret utcai oldalára készült kerítéseinek terve, 1913. Lépték: M=1:200, M=1:20 / Fence plans of the Szüret street side of the Upper and the Lower gardens from 1913. Scale: S=1:200, S=1:20 (BFL XV. 17. d. 329. 5094. 26)

kímélő megoldása a tervnek. Az alsó rész mai állapota a felső résszel ellentétben a terv megvalósulását jelzi (28. kép).

1924-ben a keleti oldalon 230 folyóméter faoszlopokra rögzített „*horganyzott vasháló kerítés*”-t létesítettek.

1924-ben a kerítések kivitelezési munkáit Csányi Pál „*építő mester*” végezte el.

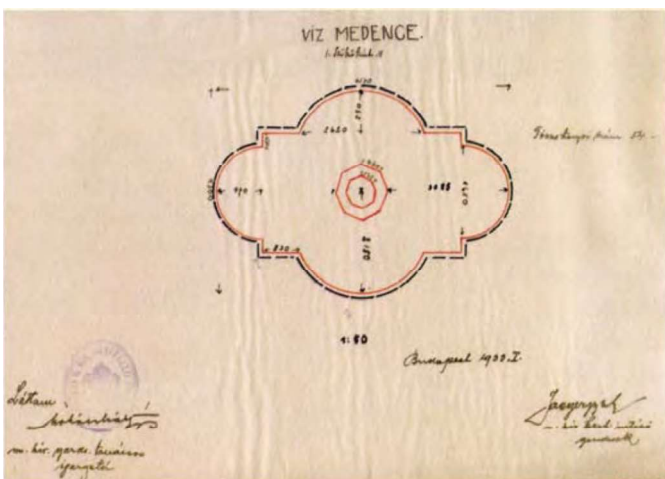
Szökőkút

A szökőkút már Ráde Károly 1893-ban készült tervén⁵⁶ is látható. Különböző kertészeti folyóiratokban⁵⁶ közölt fotók alapján megállapítható, hogy a felső arborétum a Ráde-féle terv alapján épült meg. A fotón tisztán kivehető a szökőkút is, melynek közepén két teljes alakos személy szoborkompozíciója helyezkedik el (29. kép). Mivel e képzőművészeti alkotásnak nincs fő nézete, így

nem uralkodik a téren, mindössze kijelöli a díszmedence helyét. Díszmedence vagy szökőkút? A legtöbb feljegyzés szökőkútként említi a szóban forgó vízarchitektúrát. Valójában azonban csak nevében lehet az, ugyanis a történeti kutatás során semmilyen erre utaló feljegyzést, tervet, felmérést, fotót, vagy rajzot nem találtunk. Tehát vízjáték valószínűleg soha sem működött a díszmedencében. Formáját tekintve méltán használható rá a szökőkút kifejezés, funkcióját tekintve azonban inkább díszmedencéről van szó. Az 1933. januári keltezésű felmérés⁵⁷ pontos leírást ad a szökőkút méreteiről és keletkezésének idejéről (30. kép). E szerint a „medence részt” 1894-ben, a középső „tál részt” pedig 1919-ben készítették (31. kép).⁵⁸ Mivel utalást nem találtunk rá, ezért csak valószínűsíteni

tudjuk, hogy a többalakos kompozíció az I. világháborúban megsemmisült és annak helyére került a „tál”. Annak ellenére állítjuk ezt, hogy több, 1919-ben megjelent cikkben felfedezhető olyan kép, amin még a szobor áll. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kép éppen 1919-ben készült. A kehely⁵⁹ a többalakos szoborhoz hasonló funkciót töltött be, mindössze vertikális kiterjedése nem volt meghatározó, ugyanakkor a medence körbejárhatóságára erősebb utalást tett.

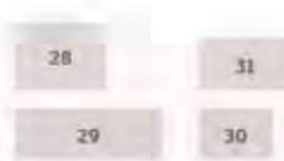
55. A budapesti magy. kir. kertészeti tanintézet. *Kertészeti Lapok*. 1902. 94-100.

56. Kunszt János: Téli át a szabadban virágzó növényekről. *A Kert*. 1899. 10-11.; Ráde Károly: 50 évvel ezelőtt. In: *Kertészeti Szemle*. 1943. 67-70.; Ráde Károly: A budapesti magyar kir. kertészeti tanintézet. *A Kert*. 1899. 17-20.

57. Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár: L. sz.: 50/n (Intézményi és szakmatörténeti egyes iratok: Tervezések, térképek.)

58. Mindkettő elem anyagának a betont jelöli meg, ami valószínűleg műkövet jelent.

59. Nevezhetjük annak, hiszen van kép, ami arról tanúskodik, hogy ebbe a „tálba” növényeket teleptettek

28. kép: Az alsó arborétum Szüret utca felőli kerítése napjainkban, mellette a terv részlete / The present fence of the Lower garden, with a detail of the plan next to it (Fotó: A szerző (S.M.) FELVÉTELE)

29. kép: Többalakos szoborcsoport / Sculptural group (BUCHTA Győző – HORN JÁNOS – SCHILBERSZKY KÁROLY – SZÁSZ NÁNDOR (SZERK.): A BUDAPESTI ÁLLAMI KERTÉSZETI TANINTÉZET ÉVKÖNYVE MŰKÖDÉSÉNEK ELSŐ HUSZONÖT ÉVÉRŐL. BUDAPEST, 1919. 112-113. o.)

30. kép: A szökőkút felmérése, 1933. Lépték: M=1:50 / Survey of the fountain from 1933 in scale: S=1:50 (ENTZ FERENC KÖNYVTÁR ÉS LEVÉLTÁR: L. SZ.: 50/N)

31. kép: A szökőkút fotója. Ismeretlen szerző, 1933 körül / Picture of the fountain from about 1933, source unknown (ENTZ FERENC KÖNYVTÁR ÉS LEVÉLTÁR: L. SZ.: 50/N)

Bereczki Máté mellszobra

Bereczki Máté híres pomológus mellszobrát, Mayer Ede munkáját, 1898. április 20-án 11 órakor leplezték le (32. kép).^[60] A szobor a mellette lévő tálma nélküli padokkal ekkor még az internátus (ma 'E' épület) nyugati oldalán állt, háttal a kertnek. A II. világháború után a szobor a műköpadokkal a 'Disztér' felső harmadában az egykori szökőkút helyére került. Az együttes jelenlegi helyének jogossága több kérdést is felvet. Vajon az egykori igazgatói épület homlokzata, vagy a 'Disztér' alsó kétharmada nyújt szemlélődésre alkalmas látványt? A szobor tájolása (33. kép) nem csökkenti-e az épület és a szobor közti tér jelentőségét? Az 'F' épület előtt elhaladva a Bereczki szobor háttal áll a sétálóknak. Abban az időben, amikor még a medence állt az 'F' épület előtt, a vízarchitektúra közepén szintén egy szobor díszlett, azonban mivel annak több teljes alakos figurája volt, melyek több irányba néztek, a teret inkább szervezték, mintsem megosztották.

Pergolával egybeépített kerítés

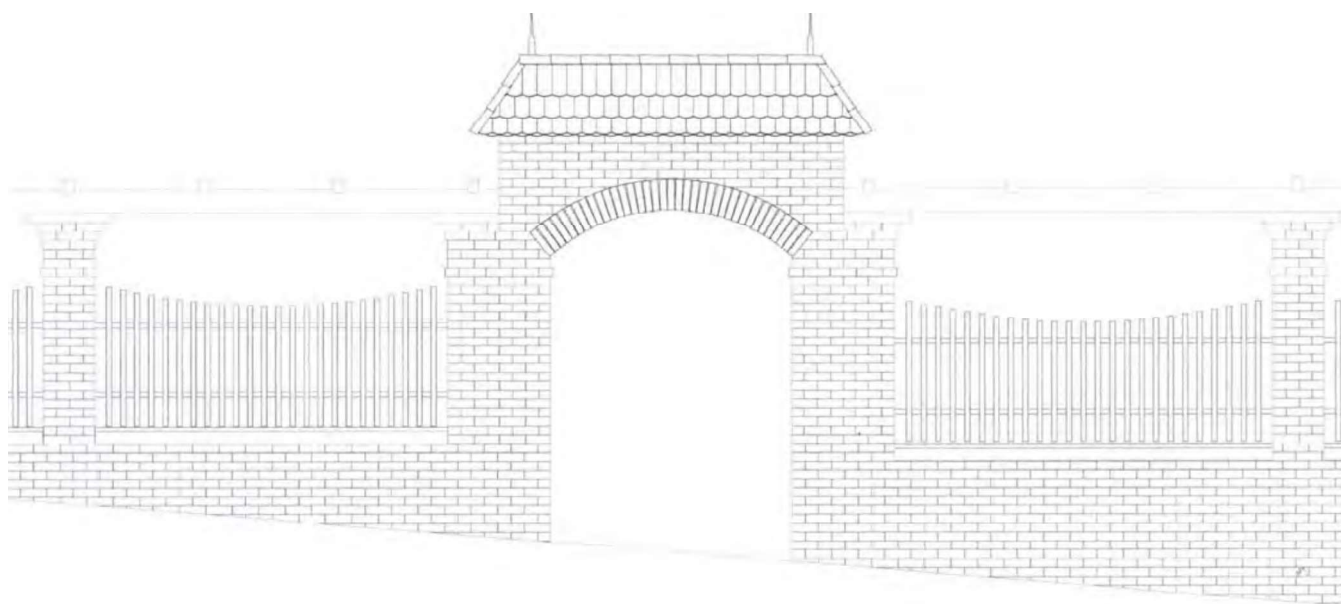
A 'Disztér' keleti határáként különleges építmény jelent meg. Kívételése abban nyilvánult meg, hogy egy olyan szerkezet-ről volt szó, ami egyszerre kerítés és árnykoló. Pontos keletkezéséről nincs adatunk, de az *A kert* című folyóirat 1899-ben

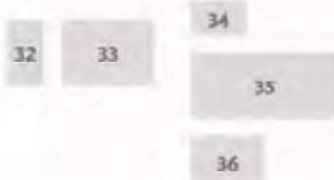
közzétett egy fotót,^[61] melynek fő témája a szóban forgó építmény középső része (34. kép). Keletkezése valószínűleg a 'Disztér' létesítésével egy időbe esik, amelyre a kerítésre felfutó növényzetből lehet következtetni. A kerítés oszlópa és lábazata téglafalazatú, a kerítésmezők függőleges lécrácsozatból álltak. A közepén megjelenő kapuzatot szintén téglából építették, tetejét cseréppel fedték. Az oszlopok tetején fagerendából szelemen húzódott és rajta ritka kiosztásban – szintén gerenda keresztmetszetű – lamellák helyezkedtek el. A kerítésmezőben a lécrácsozat teteje az 1800-as évek végén és az 1900-as évek elején íves vonal mentén rajzolódott ki, majd az I. világháború után egyszerűbb változat, azaz egyenes vízszintes léczáródás figyelhető meg a fellelt fotók alapján. A téglaoszlopokon több, a rakásmódból adódó díszítés jelent meg. A téglalábazaton és az oszlopokon a növények felfuttatását szolgáló lécrácsot helyeztek el (35. kép). A fenti építmény egykor markáns térfalat képezett a téren, melynek nemcsak határoló, de esztétikai és úgy véljük takaró szerepe is volt. A mai fém tartószerkezetes térfatároló-maradvány nem méltó e helyhez, de funkcióját sem tölti be, hiszen a markáns *Acer campestre* nyírt növényfal mellett aránytalanul karcsú és hiányos megjelenése esztétikai többlettel nem rendelkezik (36. kép).

60. Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár: *L. sz.: 50/n (Intézményi és szakmatörténeti negyes iratok: Tervezések, térképek.)*
61. Ráde Károly: *A budapesti magyar kir. kertészeti tanintézet.* In: *A Kert.* 1899. 17–20. 17. o.

M~1:50

32. kép: Bereczki Máté mellszobra, 1898 / Bust of Máté Bereczki from 1898 (ENTZ FERENC KÖNYVTÁR ÉS LEVÉLTÁR: L. SZ.: 50/N)

33. kép: Bereczki Máté mellszobra, 2009 / Bust of Máté Bereczki from 2009 (FOTÓ: A SZERZŐ (S.M.) FELVÉTELE)

34. kép: Pergola kerítés kombináció / Pergola-fence combination (RÁDE KÁROLY: A BUDAPESTI MAGYAR KIR. KERTÉSZETI TANINTÉZET. IN: A KERT. 1899. 17–20. 17. o.)

35. kép: Rekonstrukciós rajz a pergolával egybeépített kerítésről / Reconstruction drawing of the pergola-fence combination (RAJZ: SÁROSPATAKI MÁTÉ)

36. kép: A térhatároló mai látványa / Sight view of the bordering of the so-called "Diszter" (representative garden) today (FOTÓ: A SZERZŐ (S.M.) FELVÉTELE)

37

37. kép: „Pro Patria” emlékmű. 1925 és 2009 / "Pro Patria" memorial from 1925 and from 2009
(1925-ÖS KÉP FORRÁSA: ENTZ FERENC KÖNYVTÁR ÉS LEVÉLTÁR; L. SZ.)

Pro Patria világháborús emlékmű

Ezt az emlékművet a „Hősök emlékének állította a 'Turul' szövetség; budapesti m. kir. Kertészeti Tanintézet Bulcsú bajtársi egyesülete" 1925-ben.⁶² Az emlék ma is látható a 'D' épület keleti homlokzatán, a földszinti ablakok vonalában. Az emlékmű kőből kialakított, profilozott keretezése örzi az emléktábla valamikori kialakítását. Készítésekor a tábla rész az I. világháborús hősöknek állított emléket, ma már a II. világháborús hősök nevei is szerepelnek rajta (37. kép).

ÖSSZEZGÉS

A 14/2005. (IV.5.) NKÖM rendelet a Budapesti Corvinus Egyetem Budai Campus műemlékké nyilvánításának céljaként a Kertészeti Tanintézet számára létesített arborétum épületeinek, és kertépítészeti környezetének megőrzését tűzte ki.⁶³ A közelmúltban indult el a valamikori Igazgatósági (ma 'F' épület) felújításának engedélyezése,

melynek során újra a figyelem középpontjába került az arborétum felső kertje, különösképpen a 'Diztér'. Kutatásaink célja az volt, hogy igazoljuk a terület kiemelt jelentőségét. A több mint száz évvel ezelőtt Ráde Károly által tervezett arborétum oktatási célját és dendrológiai értékeit tekintve kiemelkedő kertépítészeti alkotás volt. Átalakításai magukon viselték a korszakok stílárís változásait, amelyek a terület kerttörténeti jelentőségét növelik. A feltárt képi források és tervanyagok lehetővé teszik, hogy egy átfogó műemléki szempontokat figyelembevevő rekonstrukció jöhessen létre, amely napjaink oktatási és kutatási igényeinek is megfelelő, ahogyan a kert ezt alapítása időszakában tette.

62. Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár; L. sz.: 50/n (Intézményi és szakmatörténeti vegyes iratok. Tervrajzok, térképek.)
63. 14/2005. (IV. 5.) NKÖM rendelet 9. § (1)-(4) bekezdésében a Budai Arborétumhoz tartozó ingatlanok műemlékké, valamint műemléki jelentőségű területté nyilvánításáról, illetőleg műemléki védettségének megszüntetéséről.

SUMMARY

THE BUILDING HISTORY OF THE UPPER GARDEN OF THE 'BUDAI ARBORETUM' UNTIL WORLD WAR II

The Arboretum of the Corvinus University of Budapest is one of the few public gardens in Hungary which are under conservationists' protection and have also been declared historic sights. The name 'Budai Arborétum' has been in use since 1975, when the area gained environmental protection. It has been recorded as a historic sight since 2005. The aim of the historical protection was to preserve the buildings and the garden of the first Hungarian Gardening College. Designed by Károly Råde more than 100 years ago, the Upper Garden of the arboretum was an outstanding garden, both in terms of its educational purpose and its dendrological collection.

From a stylistic point of view he followed the designs of the German landscape architects: Peter Joseph Lenné and Gustav Meyer, whereas while planning the plant layouts he used Emil Koehne's book 'Deutsche Dendrologie' published in the same year. Beside the structural layout of the garden, many architectural elements, that have come down to us, were built at that time, like the statue of Máté Bereczki, the revetment walls and some fences to mention but a few. While doing our research we have found some surveys, and designs not published so far, which have made a thorough analysis and the preparation of the reconstruction drawings of the above mentioned architectural elements possible.

Throughout its history the garden has been rebuilt and modernized several times; the alterations bear witness to stylistic developments in landscape designing, a fact that also increases the garden's significance.

Károly Råde's garden was extended and altered according to the plans of Béla Rerrich, architect and landscape architect, who initiated and popularized the concept of Formal Garden. His designs opened up a new chapter in landscape architecture in Hungary. Although his garden plans for the Arboretum didn't survive, the stylistic changes are clearly visible, and with the help of photographs they are easy to reconstruct.

Our research aim was to provide evidence for the outstanding value of the garden and our findings based on - partly unpublished - written sources, visual representations and garden plans make it possible to trace the complete history of the upper garden before World War II, and to plan and carry out an overall, historically valid reconstruction, which can meet the claims of up-to-date education and research, in the same way the garden did in the period of its foundation. ©